

İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu'l-Kesb (I)

SABRİ ORMAN

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

ÖZ

Bu çalışmada, Şeybânî'nin orijinal metni ile Serahsî'nin şerhinden oluşan ve İslam entelektüel tarihinin sadece iktisadi bir konuya tahsis edilmiş en eski ve en önemli metinlerinden biri olan Kitâbu'l-Kesb isimli eseri, hem metni, hem de içeriği itibariyle ayrıntılı bir incelemeye tabi tutacağız. Çalışma birbirinin devamı olan üç kısımdan oluşmaktadır. Bu sayıda yer alan kısım, anılan metnin bazı problematik yönlerinin tartışılmasına ilaveten, onun içeriğiyle ilgili genel bir değerlendirmeyi içermektedir. Onu izleyecek olan iki kısımda ise sırasıyla kesb ve infak konuları ile bir bütün olarak Kitâbu'l-Kesb üzerindeki değerlendirmelerimiz yer alacaktır.

Anahtar Kavramlar: Şeybânî, Serahsî, Kitâbu'l-Kesb, Kesb, İnfak, Sosyal Yardımlaşma, İktisadi Faaliyet Alanları, Geçim Yolları

Formation of the Economic Dimension of Islamic Intellectual Tradition: al-Shaybani, al-Sarakhsi and *Kitāb al-Kasb*

ABSTRACT

In this essay we shall provide a detailed analysis and evaluation of both the text and the content of Kitāb al-Kasb—One of the oldest texts devoted specifically to an economic issue in the intellectual history of Islam. In its present shape, Kitāb al-Kasb is comprised of al-Shaybânî's original text and al-Sarakhsi's commentary in an interwoven way. Our work on it is comprised of three consecutive parts. The present part contains a critical assessment of the problematic aspects of its text as well as an overview of its contents. The parts that are to follow will concentrate on major themes of its content such as kasb, infaq, social solidarity as well as an overall analysis and evaluation from an economic point of view.

Keywords: Islamic Intellectual Tradition, al-Shaybânî, al-Sarakhsi, Kitāb al-Kasb, Kasb, Infâq, Social Solidarity

GİRİŞ

İslam entelektüel tarihinin en önemli damarlarından biri olan “Kesb Literatürü”nü kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeye tabi tutacağımız bir makaleler serisinin ilki olan bu çalışmada, Şeybânî’nin orijinal metni ile Serahsî’nin onun üzerine yazdığı şerhi birlikte içeren *Kitâbu’l-Kesb* isimli eseri ayrıntılı bir incelemeye tabi tutacağız.

Anılan makaleler serisine bu eserle başlamamızın birden fazla gerekçesi vardır. En önemli gerekçe onun bu literatür türünün ilk eseri olmasıdır. Bu özelliğiyle o bu literatürün kurucu eseri statüsüne sahiptir. Diğer bir gerekçe onun aynı zamanda bu literatürün en önemli örnekleri arasında yer alıyor olmasıdır. Nihayet, *Kitâbu’l-Kesb*’in, sadece *kesb* literatürünün değil, genel olarak İslam iktisadî düşünce tarihinin de günümüze kadar kalabilmiş en eski metinleri arasında yer alıyor olmasını zikretmek gerekir.

Kitâbu’l-Kesb’i ayrıntılı bir incelemeye tutacak olmamızın sebebi ise onun yapısının böyle bir incelemeyi hem gerektiriyor olması, hem de buna son derece müsait olmasıdır. Daha açık ifade edilmek istenirse *Kitâbu’l-Kesb*’i ayrıntılı bir incelemeye tabi tutmanın iki sebebi vardır.

Birinci sebep, onun yapısının bir yönüyle bunu gerektiriyor, hatta zorunlu kılıyor olmasıdır. Bilindiği gibi, teşekkül tarihinden kaynaklanan sebeplerle *Kitâbu’l-Kesb*’in oldukça problemlili bir metni vardır. Belirtmeye gerek yoktur ki bu problemlilerle hesaplaşmadan ve onları mümkün mertebeye netleştirmeden içerikle ilgili konulara geçmek doğru olmaz. Çünkü ilerde bazı örneklerine işaret edeceğimiz gibi böyle bir hareket tarzı, araştırmacıları içerikle ilgili son derece basit yanıtlara sevk edebilir. Bundan dolayıdır ki çalışmamızın üçte-birlik bir kısmının *Kitâbu’l-Kesb* metninin problematik yönlerinin önce tespitine, daha sonra ise mümkün olan yerlerde çözümüne, olmayan yerlerde hiç olmazsa netleştirilmesine tahsis edildiği görülecektir. “Zarf ve mazruf” mecazından hareketle ifade edilmek istenirse, çalışmamızın ilk ve önemli bir kısmı *Kitâbu’l-Kesb*’in zarfıyla ilgili olacaktır.

İkinci sebep, *Kitâbu’l-Kesb*’in mazrufunun, yani içeriğinin ayrıntılı bir incelemeye hayli müsait olmasıdır. Malum olduğu üzere *Kitâbu’l-Kesb* genel olarak insanlık, özel olarak İslam entelektüel tarihinin bütünüyle bir iktisadi konuya tahsis edilmiş en eski metinlerinden birisidir. Böyle olunca, böyle bir metnin içerdiği hiçbir bilgi malzemesine lakayt kalınmaz demektir. Diğer

tarafından, kendi başına değerlendirildiğinde de bu metin lakayt kalınamayacak kadar zengin ve ilginç bir bilgi hazinesi gibidir. Böyle olunca onu zamanımız okuyucuları için görünür kılma konusunda kendimizi fazla kısıtlama ihtiyacı hissetmedik. Ve sonuç, çalışmamızın üçte-iki kadarlık kısmının, *Kitâbu'l-Kesb*'in iktisadi nitelikteki içeriğinin takdim, analiz ve değerlendirmesini içerir hale gelmesi şeklinde tezahür etti. Nihayet, *kesb* konusuyla ilgili olarak yapacağımız daha sonraki çalışmalarda, ilk ve temel metin olması hasebiyle ona referanslar ve mukayeseler yoluyla sık sık dönme ihtiyacı hissedecek olmamız da aynı hususla ilgili diğer bir gerektir.

Kitâbu'l-Kesb'in içeriğinin iki temel konu üzerinde odaklandığı söylenebilir. Bunlardan biri, kitaba ismini veren *kesb* konusudur. Diğerisi ise *kesb* faaliyetinin amacı olan *infak* meselesidir. Bu iki konunun çalışmamızın içerikle ilgili üçte-ikilik kısmını dengeli bir biçimde paylaştığı söylenebilir. Diğer taraftan, daha çok *infak* bahsinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan, ancak işaret ettiğimiz iki temel konu kadar önemli olan bir konu daha vardır: Sosyal yardımlaşma meselesi. Burada dikkat çekici olan, *Kitâbu'l-Kesb*'de bu konunun, başlığının ima edebileceği gibi ihtiyari bir mesele olarak değil, yardımın muhatapları açısından bir hak, yardım fiilinin failleri veya öznelere bakımından ise bir *farz-ı kifaye*, yani bir sosyal mükellefiyet olarak ortaya konmuş olmasıdır.

Kitâbu'l-Kesb'in ilginç bir özelliği, ilgili olduğu zamanlarda, din ve iktisadi hayat ilişkilerine dair bazı problematik konularda ortaya çıkan tartışmaları detaylı bir şekilde içeriyor olmasıdır. Kendi başlarına ilginç oldukları kadar, teşekkül etmekte olan bir medeniyetin iktisadi boyutunun teşekkül sancılarını yansıtmaları bakımından da önemli olan bu tartışmaları, çalışmamızın genel dengesini bozmayacak şekilde, olabildiğince ayrıntılı yansıtmaya çalıştık. İlginçtir ki söz konusu tartışmaların yedi adedi *kesb* konusuyla ilgiliyken, sadece bir adedi *infak* konusuyla ilgilidir. Buraya kadar söylenenlere *Kitâbu'l-Kesb*'de daha alt mertebede bazı tartışmaların da yer aldığı bilgisi eklendiğinde onun bir yönüyle adeta bir polemik kitabı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Çalışmamızın “Sonuç” bölümünden önceki iki bölümü, *Kitâbu'l-Kesb*'in içeriğiyle ilgili bazı gözlem, analiz ve değerlendirmelerimizi konu ediniyor. Bunların ilkinde *Kitâbu'l-Kesb*'de *kesb*, *infak* ve muhtaçlara yardım gibi iktisadi faaliyetlerle ibadet kavramı arasında kurulan ilginç ilişki ve bu ilişkinin kuruluşunda başvuru veya süreç içinde geliştirilen genel ilkeler tebarüz

ettirilmeye çalışılmaktadır. Takip eden bölümde ise *Kitâbu'l-Kesb*'in tahsisi olarak iktisadi düşünce tarihi bakımından temsil ettiği imkânlar tartışılmaktadır.

Bu çalışmada benimsediğimiz yaklaşım tarzının ayrıntıları ise metin ve içerikle ilgili ana bölümlerin baş taraflarında yer almaktadır.

KİTÂBU'L-KESB: ÖNEMLİ, AMA PROBLEMLİ BİR METİN

Kitâbu'l-Kesb Metninin Problemleri

Kitâbu'l-Kesb (KK)¹ İslam entelektüel tarihinin hem en önemli, hem de en problemlı metinlerinden biridir.

Onun önemi İslam entelektüel tarihinde sahip olduğu müstesna yerle ilgili olup, bu çalışmanın daha sonraki kısımlarının konusudur. Problemlı oluşu ise daha çok onun metniyle ilgilidir ve bu başlık altında tartışılmaya çalışılacaktır.

KK metninin problemlı oluşundan kastımız onun oluşumuna üç ayrı şahsiyetin müdahil olmuş olması ve her bir şahsiyetin ondaki paylarının tam olarak tespitinde problemlerle karşılaşılıyor olmasıdır. Söz konusu üç şahsiyet, metnin *müellif*² veya yazarı olarak Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (132-189/749 veya 50-805)³, *râvî*si veya nakledeni olarak Muhammed b. Semâa (130-

¹ Bundan sonra çok sık tekrarlanacak olan *Kitâbu'l-Kesb* ifadesi yerine, hem kolaylık sağlamak, hem de yol açabileceği sıkıcılığı azaltmak amacıyla “KK” şeklindeki kısaltmasını kullanacağız.

² Bu cümlede geçen *müellif* kelimesi bir metnin yazarı, *râvî* kelimesi onu rivayet veya nakledeni, *şârih* kelimesi ise onu yorumlayan veya açıklayan anlamında kullanılmaktadır. Klasik İslamî metinlerin teşekkül ve gelişmesinde bu üçlünün bir arada rol oynaması çok sık rastlanan bir husustur.

³ Şeybânî hicri ikinci ve miladi sekizinci yüzyılda yaşamış büyük bir İslam hukukçusudur. Hâlihazırdaki çalışmamızın konusu olan *Kitâbu'l-Kesb*'in yazarı olmanın yanı sıra, genel olarak fıkıh ilminin, yani İslam hukukunun ve özel olarak da Hanefi mezhebinin kurucuları arasında yer alır. Yazıya dökülmüş haliyle Hanefi Mezhebinin onun eserlerine dayandığı söylenebilir. Şeybânî ile ilgili olarak aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Heffening. 1967. “Şeybânî”. *İslam Ansiklopedisi*. C.11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 450; Aydın Taş. 2010. “Şeybânî”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39. İstanbul: İSAM, 38-42. Ayrıca Bakır 1993a ve 13. sayfadaki 2 numaralı dipnotta verdiği kaynaklara bakılabilir.

233/747 veya 48-847 veya 48)⁴ ve *şârihi* veya yorumcusu olarak Şemsu'l-Eimme es-Serahsî(400-483/1009 veya 10-1090 veya 91)'dir⁵.

KK metninin problemleri veya tartışmaları yönleriyle ilgili hususlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

(1) Çok nadir de olsa mevcut KK metnlerinin Şeybânî'ye aidiyetini sorgulayan görüşler vardır.⁶

(2) Bir tarafta, mevcut KK metnlerinden birinin tam ve orijinal Şeybânî nüshası değil, onun İbni Semâa tarafından yapılmış bir *ihtisârî*, yani kısaltma veya özetlemesi olduğunu iddia edenler varken⁷, diğer tarafta hâlihazırdaki KK nüshalarının, bir *ihtisâr* değil, Şeybânî metni ile Serahsî'nin *şerhi*ni birlikte içeren metinler olduğunu iddia edenler vardır. Bu durumda bilinen KK metnlerinin birer *ihtisâr* mı, yoksa birer *şerh* mi olduğu problemi ortaya çıkmaktadır.

(3) Mevcut KK metnlerinin müstakil birer eser mi, yoksa Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli büyük eserinin bir bölümü mü olduğu hususunda tartışmalar vardır.⁸

(4) Nihayet, bilinen KK metnlerinin, İbni Semâa'nın rivayet ettiği orijinal Şeybânî versiyonuna dayalı Serahsî şerhleri olduğunu kabul eden, ancak orijinal metin ile şerhin bütünüyle birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiş olduğuna dair görüşler vardır.⁹

Kitâbu'l-Kesb Edisyonları ve İlgili Oldukları Problemler

Bu çalışmada yukarıda sıralanan problematik hususları kendi başlarına değil, kaynaklandıkları ve her biri doğrudan veya dolaylı olarak bir veya daha fazla

⁴ Muhammed b. Semâa ile ilgili olarak Bakınız: Cengiz Kallek. 1999. "İbn Semâa". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.20. İstanbul: İSAM, 312-314. Ayrıca kısa bir bilgi için: Bonner 2001, 412.

⁵ Şemsu'l-Eimme es-Serahsî hakkında aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: M. Hamidullah. 1967. "Serahsî". *İslam Ansiklopedisi*. C.10. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 502-507; Muhammed Hamidullah. 2009. "Serahsî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.36. İstanbul: İSAM, 544-547; Baktır 1993b ve 29. Sayfadaki 77 numaralı dipnotta verdiği kaynaklar.

⁶ Bu konuda iki örnek için Ebu Ğudde 1937, 26 ve Bonner 2001, 413'e ve aynı sayfadaki 20 numaralı dipnotta bakılabilir.

⁷ Arnûs 1938, Bâ-Cim sayfaları.

⁸ Örnek olarak bakınız: Zekkâr 1997, 18, 27 ve Ebu Ğudde 1997, 23-24.

⁹ Örnek olarak bakınız: Ebu Ğudde 1997, 21, 27.

yazma nüshaya dayanan *matbu* KK edisyonları üzerinden tartışmaya çalışacağız. Böylece hem mevcut KK edisyonlarını tanıma fırsatı bulacak, hem de onların kaynaklık ettikleri problemleri ilave referanslarda bulunma ihtiyacı hissetmeden daha ekonomik ve açık bir şekilde tartışma imkânı elde edeceğiz.

Hâlihazırda haberdar olduğumuz beş adet *matbu* KK edisyonu ve bir adet Türkçe tercümesi bulunmaktadır.

El-Mebsût Edisyonu

KK'in en eski *matbu* nüshası Serahsî'nin *el-Mebsut* adlı büyük fıkıh kitabının son, yani 30. cildi içinde yer alan "Kitâbu'l-Kesb" başlıklı bölümdür (Şeybânî 1324/1912, 244-287).¹⁰ KK metninin problematik taraflarının giderilmesi bakımından en önemli edisyonlardan birisinin, esas metin dışında tahkik ve *tahrîç*¹¹ gibi herhangi bir ilave çalışma içermeyen bu edisyon olduğu kanaatindeyiz.

Bir kere bu nüshanın, nadir de olsa onun uydurulmuş bir metin olabileceği ihtimaliyle ilgili iddiaları geçersiz hale getirdiği söylenebilir. Bilindiği gibi Şeybânî'ye nisbet edilen metinler üzerindeki en önemli otoritelerden birisi Serahsî'dir. Öyle ki onun İslam hukuk tarihindeki büyük kariyerini, esas itibarıyla Şeybânî'ye ait metinlerin *şârihi*, yani yorumlayıcısı olarak yaptığı söylene mübalağa olmaz. Böyle olunca, eğer Serahsî, bu metne baş eseri olan ve geri kalan kısımları da zaten Şeybânî'nin diğer bazı eserlerinin şerhinden ibaret olan *el-Mebsût* içinde, hem de senedi ve metniyle ilgili herhangi bir tereddüt göstermeden yer vermiş ve onu şerh etmiş ise artık onun otantikliğinden şüphe etmeye mahal yok demektir. Üstelik Serahsî şerhedeceği metnin, İbni Semâa'nın rivayetiyle Şeybânî'den geldiğini açıkça ifade etmekten de geri kalmamaktadır (Şeybânî 1324/1912, 244).

¹⁰ Bu örnekte de görüldüğü gibi, karışıklığa meydan vermemek için, bibliyografyada ve referans vermede *matbu* KK edisyonlarını editörlere veya yayımlandığı yere nispetle değil, ilgili ihtirazi kayıtların hakkı baki kalmak kaydıyla, Şeybânî'ye nispetle anacağız ve buna yayın tarihini ekleyeceğiz. Editör veya mütercimlerin, yayınladıkları KK metinlerinin baş taraflarında koydukları giriş ve benzeri niteliğindeki kendi çalışmalarını ise kendi adlarıyla anacağız.

¹¹ Hadis *tahrîci*, kısaca hadislerin kaynaklarının ve sağlamlık derecelerinin araştırılması faaliyetine verilen ad olarak tanımlanabilir.

Gerçi bu edisyonun, sayısı hiç de az görünmeyen bazı dizgi hataları içerdiği doğrudur; ancak bunların buradaki amacımız bakımından büyük önemi yoktur.

Mahmûd Arnûs Edisyonu

Mevcut bilgilerimize göre KK'in ilk **müstakil** matbu nüshası Mahmûd Arnûs tarafından yayına hazırlanan ve 1938'de *el-İktisâb fi'r-Rizqi'l-Mustetâb* başlığıyla Kahire'de basılan metindir (Şeybânî 1938).

Arnûs edisyonunun, KK metni, metnin yazarı Şeybânî ve genel olarak İslami entelektüel mirasın iktisadi boyutuna dair bilgiler içeren bir giriş ile hadis *tahrîcine* ve metnin daha iyi anlaşılmasına hizmet eden diğer bazı konulara dair notlar içermesi bakımından *el-Mebsût* edisyonundan daha iyi bir çalışma olduğu söylenebilir.

Ancak, bu çalışmayla ilgili olarak önemli bir noktanın tashih edilmeye ihtiyacı vardır. Şöyle ki, bu edisyonda hem Arnûs'un kendisi tarafından (Arnûs 1938, Bâ-Cim sayfaları), hem de metnin içinde (Şeybânî 1938, 14) eserin İbn Semâa tarafından yapılan bir *ihtisar*, yani özet olduğu ifade edilmektedir. Ancak KK'in *el-Mebsût* versiyonu muvacehesinde bu bilginin doğru olabilme ihtimali yok gibidir. Zira Serahsî, KK'in anılan versiyonunun giriş kısmında herhangi bir ihtisar ihtimaline atıfta bulunmadan, sadece onun Muhammed b. Semâa tarafından Şeybânî'den rivayet edildiğini ve kendisinin de onu şerh edeceğini ifade eder ki bu, onun şerh ettiği metnin bir ihtisar değil, Şeybânî'den gelen orijinal metin olduğuna kuvvetli bir karine teşkil eder. Hatta Serahsî'nin, adeta bu tür muhtemel tereddütlere cevap verircesine, KK'in Şeybânî'nin eserlerinden biri olduğunu, ancak onun diğer eserlerinin *râvîleri* olan Ebu Hafs ve Ebu Suleymân tarafından nakledilmediği için meşhur olmadığını ve bu sebeple el-Hâkim eş-Şehîd'in "muhtasar"ına da girmediğini belirttiği ve ayrıca onda lakayt kalınamayacak çok önemli bilgiler olduğunu vurguladığı görülür (Şeybânî 1324/1912, 244).

Aslında Arnûs edisyonunun (Şeybânî 1938) bir *ihtisâr* olmadığı çok da ispata muhtaç bir husus değildir. Buraya kadar sözü edilen iki metnin kısa bir mukayesesi, onların esas itibariyle aynı metni paylaştığını görmek için yeterlidir. Nitekim *el-Mebsût* nüshası ile Arnûs nüshası, baş taraflarındaki kısa girişler¹² ile

¹² Birinci metinde 244'üncü sayfa ile 245'inci sayfanın ilk üç buçuk satırı ve ikinci metinde son dört satır hariç 14. sayfa.

kısmen dizgi ve baskı hatalarına atfedilebilecek olan bazı kelime farkları dışında tıpatıp aynı metinlerdir. Şu farkla ki *Mebûsût* nüshasının sonunda fazla olarak “Ve hasbunallah ve ni’me’l-vekîl” ibaresi yer almaktadır.

KK’in bir ihtisar, yani orijinalinin bir özeti ve kısaltması olmadığı konusunda vardığımız sonuca, eserin daha sonraki baskılarının editörleri olan Suheyl Zekkâr (Zekkâr 1997b, 27) ve Ebu Ğudde de katılmaktadır. Özellikle Ebu Ğudde’nin verdiği bilgiler dikkate değer niteliktedir. Ona göre mevcut KK metinleri esas itibarıyla *el-Mebûsût*’un birer parçası olup, müstakil KK metinleri, kitabın önemi dolayısıyla bazı müstensihlerin onu ayrıca yazmak istemiş olmalarının ürünüdürler ve çeşitli koleksiyonlarda yer alan KK yazmaları da bundan başka bir şey değildirler. Yine ona göre, Arnûs edisyonunda esas metnin baş tarafında yer alan giriş de işgüzar bir müstensihin kaleminden çıkma olup, bunun çok daha sonraki dönemlere ait bir üslubu ve yazma tarzını yansıttığı açıktır (Ebu Ğudde 1997, 22-23, 27).

Zekkâr Edisyonu

Dr. Zekkâr’ın edisyonu (Zekkâr 1997a) içinde kesble ilgili iki eser yer almaktadır ve bunlardan birincisi Şeybânî’nin KK’idir. Editörün de ifade ettiği gibi (Zekkâr 1997b, 7) bu metin ilk olarak yine Zekkâr tarafından 1980 yılında Şam’da yayınlanmış olup, 1997 edisyonu içinde ikinci baskısını yapmış olmaktadır. Burada da Arnûs edisyonunda olduğu gibi, benzer konulara temas eden 24 sayfalık bir giriş ve yine onunkine benzer notlar yer almaktadır (Zekkâr 1997b).

Ebu Ğudde’nin, Dr. Zekkâr’ın editoryal çalışmasına yönelttiği eleştiriler (Ebu Ğudde 1997, 23-24) konusunda bizim fikir beyan etmemize gerek yoktur. Ancak onun bir eleştirisine buradaki amacımız bakımından katılmamak elde değildir. Dr. Zekkâr kendi edisyonu olan metnin, Serahsî’nin şerhini de içerdiğinin farkında olmasına rağmen,¹³ müstakil bir metin olduğunu ve Serahsî’nin ona “dev Mebsut mecmuası” içinde yer vermediğini söylüyor (Zekkâr 1997b, 18) ki yukarıda verdiğimiz bilgiler muvacehesinde bunun doğru olamayacağı açıktır.¹⁴ Ayrıca, 1980’deki ilk baskıdan sonra aradan 17 yıl gibi

¹³ Bakınız, Şeybânî 1997b kapak sayfası ve 37. sayfa.

¹⁴ Yalnız hayli düşük görünse de Zekkâr’ın haklı olabileceği ihtimalini hesapta tutmak ihtiyata daha uygun düşer. Zira KK’in, *el-Mebûsût*’un orijinal yazar nüshasında yer almadığı halde, daha sonra müstensihler tarafından yazma nüshaya/nüshalara veya

hayli uzun bir zaman geçmesine rağmen bu hususun öyle ya da böyle fark edilememiş olması da ilginçtir.¹⁵

Kitâbu'l-Kesb'in Türkçe Tercümesi

Bu vesileyle, Dr. Zekkâr edisyonunun 1980 baskısını esas alan ve 1993 yılında yayınlanmış olan Türkçe bir KK çevirisi¹⁶ olduğunu ve orada, hemen yukarıda bahsi geçen hatanın sarahaten fark edildiğini (Baktır 1993a, 26-27 ve Baktır 1993c, 11) belirtmek ilginç olsa gerektir. Hatta bu çeviriyi yapan Mustafa Baktır'ın, aslında *el-Mebsû't*'un bir parçası olan KK'in, istifadesi artsın diye bazı âlimler tarafından müstakil bir kitap haline getirildiğine dair bir görüşü de naklettiği görülür (Baktır 1993b, 31). Baktır'ın KK tercümesinin, tercüme

editörler tarafından matbu nüshaya eklenmiş olabileceği, ihtimal dâhilindedir. (Bu ihtimale dikkatimi çeken Cengiz Kallek'e teşekkürler).

¹⁵ Zekkâr edisyonu içinde yer alan ikinci eser “Kitâbu Fadli'l-İktisâb ve Ahkâmî'l-Kesbi ve Âdâbî'l-Maîşe” başlığını taşımaktadır (Zekkâr 1997a içinde, 133-245). Editör bu kitabı yeni bir keşif olarak görmekte ve yayınladığı iki metni yekdiğeriyle karşılaştırarak onların birbirini tamamladığı hükmüne yer vermektedir. El-Labûdî (veya Lubûdî) ismiyle andığı “müellif” için de “mütemekkin bir fakih”, “eş-Şeyh, el-İmâm, el-Âlim, el-Âmil” gibi övgülere yer vermekte (Zekkâr 1997, 7, 28-29 ve 133), pek tanınmadığı için de hakkında bilgi edinebilmek için çeşitli kaynaklara başvurduğunu ifade etmekte ve onun hicrî dokuzuncu yüzyılda, yani Memluklerin son dönemlerinde yaşamış bir şahsiyet olduğu sonucuna varmaktadır. Dr. Zekkâr'ın kitabın önemi hakkında söylediklerine **katılmamak**, yazarı hakkında söylediklerine ise **katılmak** mümkün değildir. Zira **kitap başka hiç kimseye değil, Ebu Hâmid el-Gazâlî'ye aittir!** Eğer editörün Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* isimli eserine yeterince aşinalığı olsaydı bu kitabın, onun “Kitâbu Âdâbî'l-Kesb ve'l-Meâş” adlı bölümünün (2. Cilt, 3. Kitap) bazı küçük değişiklikler dışında kelimesi kelimesine ve tıpatıp aynı olduğunu görebilirdi. Bu, başka bir açıklama bulunamadığı takdirde (anılan zatın, *müellif* değil de aslında *müstensih* olduğunun ortaya çıkması ve bunun dikkatten kaçmış olması gibi) düpedüz bütünsel bir intihaldir ve bu kadar büyük bir sahtekârlığı yapanın, yukarıdaki şekilde övülemeyeceği açıktır. Zekkâr ayrıca bu kitapla birlikte aynı yazarın “el-Halâl ve'l-Harâm” adlı başka bir kitabı da olduğuna işaret etmektedir (Zekkâr 1997, 28-29 ve 133) ki bu durumda onun da yine Gazâlî'nin *İhyâ* adlı kitabının ikinci cildinde yer alan “Kitâbu'l-Halâl ve'l-Harâm” adlı bölüm olabileceği ihtimal dâhilindedir.

¹⁶ İmam Muhammed Şeybânî. 1993. *Kitâbü'l-Kesb*—İslam İktisadında Helal Kazanç. (Şerh: Şemsü'-Eimme es-Serahsî). Takdim ve Tercüme: Mustafa Baktır. İstanbul: Seha Neşriyat.

faaliyetine ilaveten içerdiği editoryal bilgi malzemesiyle, kendi zamanına kadarki en faydalı KK çalışması olduğu söylenebilir.

Kitâbu'l-Kesb Metninin Tartışmalı Yönleriyle İlgili Bir Ön Değerlendirme

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler neticesinde, mevcut KK metninin esas itibariyle Şeybânî'ye ait olduğunu; yine esas itibariyle İbni Semâa'nın onunla ilgili olarak oynadığı rolün bir *ihtisâr* faaliyeti değil, *rivayet* faaliyeti olduğunu ve mevcut haliyle KK'in müstakil bir kitap değil, Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı dev eserinin bir parçası olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Ancak KK metniyle ilgili olarak sıraladığımız problematik hususların sonuncusu hâlâ orta yerde durmakta ve ilgilenilmeyi beklemektedir.

Mevcut bütün KK nüshalarında İbni Semâa'nın rivayet etmiş olduğu orijinal Şeybânî metni, Serahsî'nin ona yaptığı *şerh*, yani onun üzerine yaptığı yorum ve açıklamalarla birlikte, daha doğrusu onlarla iç içe yer almakta ve maalesef orijinal metin ile şerhi birbirinden bütünüyle ayırmak mümkün olamamaktadır. Bunun sebebi, Serahsî'nin, her zaman metin ile şerhin, yani Şeybânî'nin eseriyle kendisinin onun üzerine yaptığı yorumların arasını ayıracak şekilde hareket etmemiş olmasıdır.¹⁷ Bu durumda mevcut KK metnini, Serahsî'nin böyle bir ayırımı açıkça yaptığı durumlar ile kronolojik ve sosyolojik olarak *muellif* ile *şârih*den birine veya diğerine atfedilebilecek olan durumlar¹⁸ dışında, Şeybânî ile Serahsî'nin müşterek eseri gibi telakki etmek daha doğru olacak demektir. Hatta daha düşük bir ihtimal olsa bile, metin rivayetinin tabiatından kaynaklanan malum sebeplerden dolayı, İbn Semâa'yı da bir dereceye kadar hesapta tutmak gerekeceği dahi söylenebilir.¹⁹ Gerçi ilgili diğer kaynaklar üzerinde yapılabilecek çapraz çalışmalarla tabloyu biraz daha yumuşatmak mümkündür; ancak meselenin nihai ve bütünsel olarak çözümlenmesi hayli müşkül gözükmektedir.

Böyle olunca, yukarıda işaret edilen durumlar dışında, KK ile ilgili çalışmalarda atıfları Şeybânî veya Serahsî, yani *muellif* ile *şârih*ten biri veya diğerine yapmak yerine, doğrudan doğruya KK'e, yani onların ortak metnine veya "KK yazarları" gibi bir ifadeyle her ikisine birden yapmak ihtiyata daha uygun olacak demektir.

¹⁷ Benzer bir görüş için bakınız: Ebu Ğudde 1997, 21.

¹⁸ Bazı örnekler için Ebu Ğudde 1997, 26 ve Bonner 2001, 413'e bakılabilir.

¹⁹ Aynı konuda bakınız: Bonner 2001, 413.

Buraya kadar gözden geçirilen KK edisyonları, onunla ilgili problemlerin çözümü veya netleştirilmesi bakımından yeterlidir. Zaten problematik hususların ikisi bizzat bu edisyonların ikisinden kaynaklanıyordu. Nitekim listemizdeki ikinci problem, yani bir *ih̄tisar* olup olmaması meselesi Arnûs edisyonundan, üçüncü problem ise bir ölçüde Zekkâr edisyonundan kaynaklanıyordu. Bir ve dört numaralı problematik durumlar ise mevcut KK metinlerinin hepsiyle ilgili olup, onlar da o seviyede tartışılıp, birincisi giderilmeye, sonuncusu ise tespit edilip netleştirilmeye çalışıldı. Geriye daha yeni tarihli iki edisyon kalmaktadır ki onların da kendilerine ait sebeplerle ele alınmaları icap etmektedir.

Ebu Ğudde Edisyonu

Kanaatimizce KK edisyonlarının hemen hemen her bakımdan en kalitelisi Ebu Ğudde edisyonudur (Şeybânî 1997a). Bu edisyon hem daha öncekilerin müktesebatını değerlendirip geliştirmekte, hem de metnin kalitesini ve anlaşılabilirlik vasfını arttıran ilave unsurlar içermektedir.

Onun altmış sayfalık giriş bölümü eser ve müellifiyle ilgili çeşitli problematik konuların ehliyetle vuzuha kavuşturulduğu değerli bir metindir. Yukarıda tanıtılan üç KK edisyonunun eleştirel bir genel değerlendirmesi de bu giriş içinde yer almaktadır. Bazı araştırmacılar²⁰ tarafından KK metninin problematik yanlarından birisi olarak görülen hadis *tahrîci* işinin dirayetle yapılmış olması ve orijinalinde olmadığı halde metne uygun alt başlıkların konulmuş olması, Ebu Ğudde edisyonunu değerli kılan diğer özellikler arasında yer alır. Nihayet, bu edisyonun, kendisinden önceki matbu edisyonların yanı sıra, o vakte kadar henüz değerlendirilmemiş olan iki ilave yazma KK nüshasından da yararlandığını eklemek gerekir (Ebu Ğudde 1997, 23-27)²¹.

Sözünü etmekte olduğumuz edisyonla ilgili olarak esefle belirtmek istediğimiz bir nokta, editörün kendi ifadesine göre, edisyon çalışması ham veya müsvedde halinde daha ayrıntılı metin mukayeseleri ve hadis *tahrîçleri* içeriyorken, metni dipnotlara boğmamak ve okuyucuyu sıkmamak endişeleriyle baskı safhasında bunların azaltılmış olmasıdır (Ebu Ğudde 1997, 25-26). Kanaatimizce hele yapılıp, bitirildikten sonra böyle bir malzemenin heba edilmiş

²⁰ Örnek olarak Bonner 2001, 413'e bakılabilir.

²¹ Metne alt başlıklar konması özelliğinin Mustafa Baktır tarafından yapılan Türkçe tercümede de bulunduğunu belirtelim (Şeybânî 1993).

olması hayıflanılacak bir husustur. Bu malzemenin, olan haliyle yayınlanması İslam dünyasında çok ihtiyaç duyulan bir konuya, akademik standartların geliştirilmesi ve yükseltilmesi konusuna çok değerli bir referans oluşturabilirdi.

Ebu Ğudde edisyonu bir başka açıdan da dikkate şayandır. KK üzerine değerli bir çalışma yapmış olan Michael Bonner'ın kanaatine göre KK metninin kime ait olduğu konusunda detaylı herhangi bir çalışma yapılmamıştır (Bonner 2001, 412-413). Yeterince "detaylı" olup olmadığı tartışılabilir ama Ebu Ğudde'nin, Bonner'ın çalışmasının yayın tarihinden dört yıl önce bu konuyu özenle ele aldığı görülür (Ebu Ğudde 1997, 21-23 ve 26-27).

İşaret etmeye çalıştığımız bu meziyetlerinden dolayı çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında Ebu Ğudde edisyonunu esas alacağız ve aksi belirtilmedikçe referanslarımız da bu edisyona olacaktır.

Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye Edisyonu (?)

Daha yeni olduğunu ifade ettiğimiz iki KK edisyonundan ikincisinin (Şeybânî 2006) yayın tarihi, iç kapak sayfasına göre 2004 (Şeybânî 2006, 4), sunuş yazılarına göre ise 2006 yılıdır (Şeybânî 2006, 6, 7). Bu edisyonun (eğer öyle demek câiz ise) adeta kollektif bir intihal örneği olduğunu söylemek zorundayız. Kollektif bir intihal örneği olduğunu söylemekten kastımız, söz konusu yayının bir ekip çalışması olarak takdim ediliyor olmasıdır.²²

Ayrı bir makale konusu olması gereken bu vahim hadiseyi kısaca özetlemeye çalışalım: Söz konusu yayın, maalesef, bir önceki paragrafta tanıttığımız Ebu Ğudde edisyonunun neredeyse baştan sona kadar talan edilmiş halinden başka bir şey değildir. Bunu görmek için her iki edisyonun KK metinlerinin ve dipnotlarının kısa ve hızlı bir mukayesesi yeterli olacaktır. Ancak editörlerin, farklı ve daha iyi bir edisyon gerçekleştirdikleri izlenimini uyandırabilmek için bir sürü kurnazlığa başvurdukları görülür. Giriş kısmına hayli uzun bir Şeybânî biyografisi koymak,²³ yine giriş kısmında kaynağını belirtmeden Rif'at el-İvâdî (veya Avadî)'den sayfalarca metin kopyalamak²⁴ ve dipnotlarda *İhyâu Ulûmi'd-Dîn ve el-*

²² Bu hususta ana metinde belirtilen iç kapak sayfasına ve sunuş yazılarına bakılabilir.

²³ Bu durumda onun da bir yerden intihal olup olmadığı araştırılmaya değer.

²⁴ Durumu görmek için İvâdî'nin eserinin (İvâdî 1984) 25-39'uncu sayfaları arasındaki kısmı ile anılan yayının 134-142'inci sayfaları arasındaki kısmını karşılaştırmak yeterli olur.

Mevsûatu'l-Fikhiyye gibi kaynaklardan sayfalarca süren lüzumsuz alıntılar yapmak gibi. Daha vahimi ise çalışmasını yağmaladıkları kişiye güya saygıda kusur etmediklerini göstermek üzere, ona saygıda mübalağa etmeleri²⁵ ve böylece dikkatleri kendi fiillerinden uzaklaştırma pişkinliğine başvurmuş olmalarıdır.

Bahse konu yayının sunuş kısmının 126-149'uncu sayfaları arasında, Ebu Ğudde edisyonunun giriş bölümünün 11-25'inci sayfaları arası blok halinde yer alır.²⁶ Şu farkla ki Ebu Ğudde bu metinde yapıp ettikleriyle ilgili olarak birinci tekil şahıs sığasını kullanırken, bahse konu “editörler” birinci çoğul şahıs sığası kullanılmaktadır. Öyle ki Ebu Ğudde'nin kendi tahkik metodolojisiyle ilgili olarak ve bir kısmı tamamıyla kişisel olan ifadelerini dahi sanki kendi ifadeleriymiş gibi aynen tekrarlamaktan çekinmezler.²⁷

Sözünü etmekte olduğumuz versiyonun editörlerinin, kendi çalışmalarının gerekçeleri sadedinde ileri sürdüğü şeyler ise akıllara ve vicdanlara ziyandır. “Editörler” kendi çalışmalarında üç metni esas aldıklarını söylerler: *el-Mebsût* versiyonu, daha önce değerlendirdiğimiz İbn Semâa edisyonunun dayandığı Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de “Fennu Sinâ'a” başlığı altında 11 numarayla yer alan yazma ve Ebu Ğudde edisyonu.²⁸ Şimdiki amacımız bakımından *el-Mebsût* versiyonunun tartışılacak bir tarafı yoktur. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'deki yazmaya gelince, daha önce Arnûs tarafından zaten incelenmiş olan ve onun edisyonu üzerinden Ebu Ğudde'nin de kaynakları arasında yer alan bu metin, olsa olsa bu iki incelemenin eksik taraflarını tamamlamaya yönelik bir makalenin konusu olabilirdi; 446 sayfalık kocaman bir cildin değil. İlginçtir ki bu çalışmada fotokopisine yer verilen söz konusu yazmanın kapak sayfasında *el-İktisâb fi'r-Rizki'l-Mustetâb*, İbn Semâa'nın *telifi* olarak görülürken, onu takip eden ilk sayfada bu defa kitabın onun tarafından *ihţisar* edildiği kaydedilmektedir. Giriş kısmı dışında Serahsî'nin *şerhine* dayalı diğer KK metinleriyle aynı olan bir metin, hele aynı zamanda böyle çelişkili iddialar taşıyor ve diğer metinlerden bu

²⁵ Örnek olarak anılan yayının 148 ve 149. sayfalarına bakılabilir.

²⁶ İki çalışmanın, mukayese için verilen sayfa sayıları arasındaki orantısızlık dikkatlerden kaçmamış olmalıdır. Bunun açıklaması şöyledir: Arada el-İvâdî'nin az yukarıda bahsedilen eserinden alınan ve KK metninin iktisadi açıdan değerlendirilmesine yönelik kısımlar da yer almaktadır. Daha sonra bu kısım, el-İvâdî'ye atıfta bulunulmadan, bahse konu edisyonun üstün bir tarafı olarak ileri sürülecektir(s.149).

²⁷ Karşılaştırınız: Ebu Ğudde 1997, 25 ve Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye (MDFİ) 2006, 150.

²⁸ Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye 2006, 150.

çelişkileriyle ayrışıyorsa, ihtiyatla karşılanmalıyken, hangi makul gerekçelerle editörler tarafından kendi çalışmalarına isim ve esas olacak kadar önemsenbiliyor?

Yararlandıklarını söyledikleri Ebu Ğudde versiyonu konusunda ise yapılan şey, daha önce ifade ettiğimiz gibi, makul ve meşru bir “yararlanma” değil, topyekûn bir intihaldir. Güya onun mevcudiyetine rağmen yeni bir edisyona olan ihtiyacı temellendirmek üzere ileri sürdükleri “gerekçeler” ise bir iftiralar dizisinden başka bir şey değildir. Bunu görmek için, buraya kadar anlatageldiklerimize ilaveten, aşağıdaki ”gerekçe” cümlesini, Ebu Ğudde’nin onunla tepeden tırnağa çelişen ifadeleriyle (Ebu Ğudde 1997, 21-25) karşılaştırmak kâfidir:

Şeyh Abdu’l-Fettah Ebu Ğudde, -çok yüksek değerine rağmen- KK’i rivayet etmiş olan İmâm Muhammed b. Semâa’nın Şeybânî’nin talebesi olduğunu ve Serahsî’nin de İbni Semâa’nın rivayetini alarak *el-Mebsût* içinde şerh ettiğini fark edememiş ve böyle olunca da Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de bulunan ve İbn Semâa’nın rivayeti olan nüshaya dayanmanın daha uygun olacağını anlayamamıştır. (Merkezu’d-Dirâsâti’l-Fikhiyye ve’l-İktisâdiyye 2006, 148-149).

Bir de şöyle bir cümleleri var ki facia: “Söyleyebileceğimiz şey şudur ki Muhammed b. Semâa, İmam Muhammed’in kitabını telhis etmemiş, onu kendisinden sadece rivayet etmiş ve şerhini yapmıştır.”²⁹ Şimdi bu cümleyi Ebu Ğudde’nin şu ifadesiyle karşılaştıralım: “(...) Serahsî’nin de uyardığı gibi Muhammed b. Semâa, İmam Muhammed’in kitabını telhis etmemiş, onu kendisinden sadece rivayet etmiştir.” (Ebu Ğudde 1997, 22). Açıkça görüldüğü gibi, birinci cümle, daha sonraki cümlenin dikkatsizce yapılmış bir kopyasından başka bir şey değildir.

İlk cümlenin sonunda yer alan “ve şerhini yapmıştır” ifadesinin ise oraya kes-yapıştır işlemleri esnasında yanlışlıkla iliştirilmiş olduğu ortadadır. Bir kere, söz konusu ifadenin, içinde yer aldığı cümleyle uyumsuzluğu ve orada tuhaf durduğu gözden kaçmamaktadır. İkinci olarak, bu ifade, editörlerin, (daha önceki uzun alıntıda da bir örneği görülen) kendi edisyonları olan KK metninin, İbn Semâa’nın rivayetine dayalı Serahsî şerhi olduğuna ilişkin bizzat kendi

²⁹ Merkezu’d-Dirâsâti’l-Fikhiyye ve’l-İktisâdiyye 2006, 146, son satır.

iddialarıyla³⁰ çelişmektedir. Nihayet, yukarıdaki cümlede yer alan **üç kelimelik** ifade dışında ilgili literatürde KK'in İbni Semâa tarafından "şerh" edilmiş olduğuna dair herhangi bir iddia mevcut değildir. Hâlbuki yukarıda Arnûs edisyonu örneğinde gördüğümüz gibi tam aksini, yani KK'in onun tarafından *ihţisar* edildiğini iddia eden görüşler pekâlâ vardır. Böyle olunca bu kadar adet dışı bir iddianın makul bir şekilde temellendirilmesi ve aynı konudaki çok sayıda farklı iddia karşısında savunulmaya çalışılması gerekmez miydi? Böyleyken editörlerin, sözü geçen üç kelimelik iddia dışında, ne önce, ne de sonra konuya hiç değinmedikleri ve adeta böyle bir iddiada hiç bulunmamışçasına hareket ettikleri görülür. Bu da onların böyle bir iddiada bulunmak bir yana, söz konusu ifadenin orada yer aldığı farkında bile olmadıkları gerçeği dışında makul bir açıklamaya imkân bırakmaz. Öyle anlaşılıyor ki tartışmakta olduğumuz edisyonu hazırlayanlar, intihal fiilini dahi yeterince özenli yapamamışlardır. Böyle bir fiilin *kesb*, yani helal kazanç konusuyla ilgili bir çalışmada vaki olması ise ilave bir talihsizliktir.

Ortaya çıkan durum karşısında, bu edisyonla ilgili olarak yapılabilecek tek şey, buraya kadar ifade edilenler dışında, onu yok farz etmektir.

Kitâbu'l-Kesb Metninin Problemleri: Genel Değerlendirme ve Sonuç

KK edisyonlarının tanıtım ve değerlendirmesine ve onlar üzerinden onun metninin problematik yönlerinin analiz ve incelemesine ilişkin olarak buraya kadar yapageldiğimiz tartışmaların sonuçlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Mevcut KK metnin(lerin)in üç kişinin emeklerinin müşterek mahsulü olduğu söylenebilir: *Müellif* olarak Şeybânî, *râvî* olarak İbn Semâa ve *şârih* olarak Serahsî. Anılan metnin içerdiği düşüncelerin kısmen ilk *müellif* olarak Şeybânî'ye, kısmen de *şârih* olarak Serahsî'ye ait olduğunu kabul etmek gerekiyor. Râvî olarak İbni Semâa'nın oynadığı rolün ise orijinal metnin müelliften *şârihe* ulaşmasında halka görevi görmesinden ibaret olduğunu düşünüyoruz. Ancak başka kanaldan gelen bir KK metni olmadığı için de bunun hayatî öneme sahip bir halka olduğunu ilave etmek gerekir.

³⁰ Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye 2006, 146-147. Ayrıca, hemen yukarıdaki daha uzun alıntıya bakınız.

Bu bahse başlarken tespit ettiğimiz dört problem alanıyla ilgili olarak ise aşağıdakilerin söylenebileceğini düşünüyoruz:

(1) Şeybânî'ye ait bir KK metninin mevcudiyeti konusunda şüphe ve tereddüde mahal yoktur.

(2) Mevcut haliyle KK bir *ih̄tisâr*, yani bir özet veya kısaltma değil, Şeybânî'nin öğrencisi olan İbn Semâa'nın rivayetine dayalı orijinal Şeybânî metni ile Serahsî'nin onun üzerine yazdığı şerhten oluşmaktadır.

(3) Ancak orijinal Şeybânî metni kendi başına mevcut olmayıp, Serahsî'nin *el-Mebsût* kapsamında onun üzerine yazdığı *şerh* ile karışmış haldedir ve şerh ile orijinal metni yekdiğerinden tam olarak ayırmak mümkün olamamaktadır. Mamafih ilave çalışmalarla KK'in Şeybânî ve Serahsî'ye ait kısımlarının, hem ifade planında, hem de özellikle fikir planında önemli ölçüde ayırt edilebileceğini düşünüyoruz.

(4) Nihayet, mevcut haliyle KK, *müstakil* bir metin olmayıp, Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eserinin bir bölümüdür. *El-Mebsut*'tan ayrı yazmalar mevcut ise de bunlar hakikatte müstakil metinler değil, bazı müstensihlerin, önemine binaen sözü geçen *el-Mebsût* bölümünü ayrıca istinsah etmek istemiş olmalarının ürünüdürler (Ebu Ğudde 1997, 22 ve Baktır 1993b, 31). Hatta Serahsî'nin şerhinden bağımsız bir KK metninin elimizde mevcut olmamasından hareketle, onun bu şerh sayesinde bize kadar intikal edebildiği dahi söylenebilir.

KİTÂBU'L-KESB'İN TARİHÇESİ

Güzel bir talih eseri olarak KK'in hem metni, hem de şerhi konusunda onun *şârihi* ve Şeybânî'ye ait metinlerle ilgili en önemli otoritelerden biri olan Serahsî'nin tanıklığına sahibiz. Serahsî KK'in hem önemi, hem de tarihi konusunda bilgi verir.

KK'in girişinde Serahsî, (muhtemelen) öğrencilerine hitaben, Şeybânî'nin eserlerini içeren “Muhtasar” isimli kitabın³¹ şerh edilmesiyle ilgili taleplerini yerine getirdikten sonra, buna Muhammed İbni Semâa'nın Şeybânî'den rivayet

³¹ *El-Muhtasar*, “Muhtasaru'l-Hâkim eş-Şehîd” diye bilinen ve bazen *el-Muhtasar el-Kâfi*, bazen ise kısaca *el-Kâfi* veya *el-Muhtasar* diye de anılan bir eser olup, el-Hâkim eş-Şehîd (öl. 334H) tarafından vücuda getirilmiştir. Şeybânî'nin eserlerini topluca bir araya getiren bu eser, Hanefi mezhebinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilir ve aralarında Serahsî'nin de yer aldığı çok kişi tarafından şerh edilmiştir.

etmiş olduğu *Kitâbu'l-Kesb*'in şerhini de eklemeye karar verdiğini söyler. Daha sonra, KK'in Şeybânî'nin eserlerinden biri olduğunu, ancak ne Ebu Hafs, ne de Ebu Suleymân tarafından Şeybânî'den dinlenip, rivayet edilmediği için el-Hâkim (eş-Şehîd) tarafından *el-Muhtasar* isimli eserine alınmadığını ve bu sebeple şöhret bulmadığını ekler.³² Ona göre, böyle olmasına rağmen onda lakayt kalınamayacak değerli bilgiler vardır ve mesela sırf onda yer alan konulardan biri olan, insanların çalışıp kazanmaya ve kendi elleriyle kazandıklarından yemeye teşvik edilmesi konusu için bile, ona ilgi göstermek herkese terettüp eden bir görev olurdu. Serahsî, bu bahsi, “üstadımız merhum imamın”³³ bu konuların bir kısmını rivayet yoluyla zikrettiğini, kendisinin de ondan dinlediklerini teberrüken zikrettikten sonra, ona usul ehlinin üzerinde durduğu bazı şeyleri ve kendi hatırına (veya aklına) gelen anlam ve işaretleri ekleyeceğini ifade ederek kapatır (KK, 64-70).

Serahsî'nin, KK'in sonlarına doğru aynı konuya tekrar döndüğü görülür. Şeybânî'nin “Savaş hali dışında erkeklerin ipek giymesi mekruhtur” şeklindeki cümlesinden hemen sonra Serahsî, sürpriz bir çıkış yapar ve “bu meselenin bu kitabın meseleleri arasında yer almadığını” söyler. Ona göre bu konu esas itibarıyla Şeybânî'nin diğer bazı kitaplarında zikredilmiş bir husus olup, KK'de bahsi geçen bazı meselelerle ilişkisi sebebiyle “zühd” konusundaki bu esere de alınmıştır.

Serahsî daha sonra bu görüşünü desteklemek üzere şöyle bir hikâye anlatır: “Rivayet edildiğine göre”, Şeybânî kitap yazma işini bitirdikten sonra, ona “zühd ve vera' konusunda da bir şeyler yazsanız olmaz mı” diye sorulunca, “Kitâbu'l-Büyû'u”³⁴ yazdım ya!” diye cevap vermiş, ama daha sonra da bu kitabı (yani KK'i) yazmaya koyulmuştur. Serahsî hikâyenin sonunu şöyle bağlar: “Ancak, çok

³² Ebu Hafs el-Kebîr (150-217H), Şeybânî'nin en gözde talebelerinden biri olup, diğer birçok meziyetinin yanı sıra onun eserlerini rivayet etmesiyle tanınmıştır. Ebu Suleyman el-Cuzcânî (öl.201H) de Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin önde gelen öğrencilerinden biri olup, o da diğer meziyetlerinin yanı sıra Şeybânî'nin eserlerini rivayet etmekle şöhret bulmuştur. El-Hâkim eş-Şehîd'in asıl ismi Ebu'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî (ö. 334) olup, kendi çağının önde gelen Hanefî fakihlerindedir ve diğer bazı önemli eserlerin yanı sıra yukarıda adı geçen *el-Muhtasar* adlı eserin de sahibidir.

³³ “*Şeyhunâ el-imâm rahimehullah*”. Ebu Ğudde'ye göre bu ifadeyle atıfta bulunulan kişi Şeybânî değil, Serahsî'nin hocası olan Şemsu'l-Eimme el-Halvânî'dir. (KK, 69, 1 numaralı dipnot).

³⁴ *Kitâbu'l-Büyû'*, Fıkıh kitaplarının standart konularından biri olup, “Alım-Satımlar Kitabı” olarak tercüme edilebilir.

geçmeden ona bir hastalık ârız olmuş, dimağı kurumuş ve bu sebeple çalışmasını tamamlayamamıştır.” (KK, 229-230). Serahsî’ye göre KK, Şeybânî’nin *zühhd* ve *vera*’a dair ilk eseri olup, onun sonlarında bu özelliğine uygun düşen ipekli giyim meselesi gibi bazı konulara değinmiştir (KK, 230). Bu ifadeler Serahsî’nin, KK’in natamam kaldığı ve onun son kısımlarının, başkaları tarafından üstadın diğer eserlerinden alınıp eklenen bilgi malzemesinden oluştuğu kanaatinde olduğu şeklindeki bir ihtimale kapıyı aralar ki böyle bir ihtimalle ilgili bir değerlendirmeye az sonra değinme fırsatı bulacağız.

KK metninde onun *şârihi* olan Serahsî’nin yanı sıra, *râvîsi* olan İbni Semâ’a’nın da kitapla ilgili bir ifadesi yer alır. Nitekim KK metni İbni Semâ’a’nın aşağıdaki sözleriyle son bulur:

Muhammed b. Hasan (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Sana bu kitapta açıkladıklarım, Ömer, Osman, Ali, İbni Abbas ve Allah’ın elçisinin (s.a.s) diğer ashabının (Allah cümlesinden razı olsun) sözleridir. Onlar aynı zamanda Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Zufer ve onlardan sonra gelen fakihlerin (Allah onlara rahmet etsi) mezhebidir ve biz de onların tamamını kabul ederiz. Doğruyu en iyi bilen ise Allah’tır. Hamd sadece Allah’adır. Efendimiz Muhammed’e, onun âline ve ashabına salât ve selam olsun. Allah bizim için kâfidir ve o ne güzel vekildir. (KK, 248. İtalikler benim ilavemdir. S.O.).

Yukarıdaki alıntı iki bakımdan önemlidir. Bunlardan birincisi, KK’in *râvîsi* olarak İbn Semâa’nın, kitabın son cümlesinde de olsa nihayet metinde görünürlük kazanmış olmasıdır. İbn Semâa’ya ait ifadeler, italikle dizilen kısımdan ibarettir; ama burada önemli olan onun söyledikleri değil, onun kitabın *râvîsi* olarak konumunun metinde teyit bulmuş olmasıdır.

İkinci önemli nokta, KK metnindeki son sözlerin bizzat Şeybânî tarafından söylenmiş olmasıdır. Buradan çıkan sonuç, Serahsî’nin yukarıdaki sözlerinin hatıra getirebileceği gibi, KK’in sonuna Şeybânî’nin diğer eserlerinin ilgili kısımlarından alınıp eklenen kısımların varlığı kabul edilse dahi, bunun başkası tarafından değil, bizzat müellifin kendisi tarafından yapılmış olduğudur. Kaldı ki Serahsî’nin kendisi açıkça böyle bir iddiada bulunmadığı gibi, söz konusu hikâyedeki anlatım tarzı, onun bir bütün olarak hikâyenin doğruluğu konusunda da kesin bir kanaate sahip olmadığı anlamına gelmektedir.

KK metninin tarihiyle ilgili olarak Serahsî ve İbni Semâ’a tarafından söylenenler, çok önemli olmalarının yanı sıra, aynı zamanda metin içinde sarahaten ifade edilmiş olan hususlardır. Bu bahsi, bunlar kadar açık olmayan,

ama onlar kadar önemli bir noktaya işaret ederek bitireceğiz: Şemsu'l-Eimme el-Halvanî'nin³⁵ KK metninin mevcudiyetine ve sıhhatine olan dolaylı tanıklığı.

Hemen ifade edelim ki bu katkıyı Ebu Ğudde'nin engin bilgisine ve keskin dikkatine borçluyuz. Onun, KK metninin iki yerinde (69 ve 234) geçen “*Şeyhunâ el-imam rahimehullah*” ifadesinin, Şeybânî değil, Şemsu'l-Eimme el-Halvanî'ye yapılan bir atıf olduğu konusundaki uyarısı bu katkının kaynağını oluşturmaktadır. Doğrusu, söz konusu ifadenin ilk geçtiği yerdeki (69) atfın el-Halvânî'ye ait olduğu, o kadar da açık değildir ve ancak İslami kaynaklara derin bir nüfuza eşlik eden keskin bir dikkatin yakalayabileceği bir noktadır. İkinci geçtiği yerdeki atıf (234) ise, hele ilkinin sağladığı zemin üzerinde çok daha belirgindir. Nitekim mescit süslemeleriyle ilgili pasajın başında Şeybânî'nin “*Lâ be'se*” ifadesiyle başlayan sözü nakledildikten sonra, Serahsî devreye girer ve şöyle der: “Allah rahmet eylesin, şeyhimiz (veya üstadımız) imam (*şeyhunâ el-imâm rahimehullah*) şöyle derdi: ‘Lafzın altında bundan dolayı sevap kazanılmayacağına işaret vardır. Çünkü o *Lâ be'se* demiştir.’” Son cümle Şeybânî'ye ait olamaz; çünkü bizzat ona atıf vardır ve kişinin böyle bir bağlamda kendi kendisine üçüncü tekil şahıs olarak, yani “o” zamiriyle atıfta bulunması mantıklı olmaz. Cümle Serahsî'ye de ait olamaz; çünkü zaten burada o **başkasının** sözünü nakletmektedir. Bu durumda cümle, ancak Serahsî'nin anlamlı bir şekilde “şeyhimiz(veya üstadımız) imâm” diyebileceği bir kişiye ait olabilir ve mevcut tarihî bilgilere göre bu da el-Halvânî'den başkası değildir!

KK metninin tarihi ve otantikliğinin tesis edilmesi bakımından bu tespit son derece önemlidir; çünkü daha Serahsî'nin öğrencilik yıllarında KK'in tedavülde olduğunu, ilmî halkalarda ders kitabı olarak okutulduğunu ve mesela bizzat Serahsî'nin onu kendi hocası el-Halvânî'den ders olarak dinlediğini gösteriyor. Diğer taraftan, Serahsî'nin ders kitabı olarak okuduğu bir metni, herhangi bir rezerv ileri sürmeden daha sonra şerh etmiş olması da o dönemde bilinir halde olan KK metninin sıhhati konusunda herhangi bir tereddüdün olmadığını göstermektedir.

³⁵ Şemsu'l-Eimme el-Halvânî (ö. 448 veya daha sonra), genel olarak fıkıh tarihinin ve özellikle Hanefî fıkıh tarihinin en önemli simalarından biri olup, aynı zamanda Serahsî'nin hocası olmuştur.

KİTÂBU'L-KESB'İN AİDİYET PROBLEMİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BİR DENEME

KK metniyle ilgili tartışmamızda onun en problematik tarafının, Şeybânî'ye ait esas metinle Serahsî'nin onun üzerine yazdığı şerhe ait ifadelerin iç içe geçmiş ve onların kime ait olduklarını tefrik etmenin hayli güç, belki de imkânsız durumda olması olduğunu gördük. Belki de bu hususun daha doğru bir ifadesi, onları ayırmanın kısmen güç, kısmen ise imkânsız olduğudur. Nitekim bundan hemen önceki başlık altında KK'deki ifadelerin bir kısmının aidiyetini, yani kime ait olduğunu tespit etmenin pekâlâ mümkün olduğunu gördük.

Bu kapsamda, Arnûs edisyonu hariç, KK metinlerindeki giriş kısmının (KK, 63-70) Serahsî'ye, son paragrafının (KK, 248) Şeybânî'ye ve bu paragrafın (siyahla dizilen) giriş cümlesinin de İbn Semâ'a'ya ait olduğunu kesin olarak söyleyebilecek durumdayız. Aynı şekilde bir önceki başlık altında KK'in tarihiyle ilgili olarak atıfta bulunduğumuz ifadelerin (KK, 229-230) Serahsî'ye ait olduğu açıktır. Bu başlık altında işaret ettiğimiz Halvanî'ye yapılan atıfla ilgili ifadelerin (KK, 69, 234) de Serahsî'ye ait olduğuna şüphe yoktur. Nihayet, Arnûs edisyonunun giriş kısmının (Şeybânî 1937, 14), İbn Semâ'a'ya değil, yazma nüshanın müstensihine ait olduğunu söyleyebilecek durumdayız.³⁶

Şimdi yukarıda özetlenen tespitlerin üzerine bir ilavenin mümkün olup olmadığını görmeye çalışacağız. Ve kanaatimizce KK metni, burada yapılacak tespitlere daha başkalarının da ilave edilmesine hayli müsait durumdadır.

Bir kere, mevcut metinde bizim tespitlerimize göre Serahsî'nin KK'e veya Şeybânî'ye açıkça atıfta bulunduğu elli kadar yer vardır. Yalnız hemen belirtelim ki Serahsî'nin atıfları, bizim bu çalışma boyunca tercih ettiğimiz şekliyle “Şeybânî” nisbesine değil, onun isminedir. Atıflar bazen sadece onun ilk adı olan “Muhammed”e ve genellikle “Allah rahmet eylesin” ifadesiyle beraberdir. Mesela KK'in ilk cümlesine atıf şöyledir: “Sonra, Yüce Allah ona rahmet eylesin, Muhammed kitaba şöyle diyerek başladı.” (*Summe bede'e Muhammedun rahimehullahu Teâlâ el-kitâbe bi kavlihi*:). Atıflar bazen de onun künyesiyle beraber adına ve “Muhammed b. el-Hasan” şeklinde yapılmıştır (KK, 248). Şeybânî'ye atıfların daha çok sadece üçüncü tekil zamirle yapıldığı görülür. Dolayısıyla elimizdeki haliyle KK'de en az elli adet kadar Şeybânî cümlesini

³⁶ Ebu Ğudde 1997, 22-23 ve Zekkâr 1997b, 28.

tespit edebilecek durumdayız. Burada problem ilk cümleden sonraki kısımlarla ilgilidir. Başka bir ifadeyle ilk cümleden sonra tam olarak Şeybânî'nin sözlerinin nerede bittiği ve Serahsî'nin ifadelerinin nerede başladığı konusunda her zaman emin olamıyoruz.

Aynı konuyla ilgili diğer bir problem, Serahsî'nin, KK metnini her zaman *olduğu gibi* nakletmeyip, ona dolaylı atıflarda bulunmakla (Mesela, KK, 101, 148) veya onun düşüncelerini özetlemekle yetinmiş olmasıdır. Son tavrın güzel bir örneği KK'in 218'inci sayfasında yer alır. Teklif ehlinin fiilleriyle ilgili bir tartışmanın başlangıç cümlesi, bu sayfanın da ilk cümlesidir: “Sonra sözü, özet olarak [*hâsiluhu*] **onun**³⁷ bir tasnifi çevresinde dönen başka bir konuya çevirdi.” (KK, 218). Burada üçüncü tekil zamirle atıfta bulunulan kişinin Şeybânî olduğuna şüphe yoktur. Aynı şekilde bu cümleyi takip eden teklif ehlinin fiilleriyle ilgili üçlü tasnifin Şeybânî'ye ait olduğuna da şüphe yoktur. Nihayet, alıntıda yer alan “özet olarak” ifadesinden anlaşılacağı üzere, yukarıdaki pasajda yer alan bütün ifadelerin Serahsî'ye ait olduğunda da aynı şekilde şüphe yoktur.

KK'de Şeybânî'ye yapılan dolaylı atıflarla ilgili olarak dikkat çekmenin faydalı olabileceği bir nokta, hemen yukarıdaki örnekten farklı olarak, bu tür atıfların daha çok tartışmalı kısımların sonunda yer alıyor olmasıdır. Bu da pekâlâ KK metninin tartışmalarla ilgili kısımlarının, ifade ve üslup olarak daha çok Serahsî'ye ait olduğu ihtimaline karine teşkil eder. Burada bir adım daha atarak, Şeybânî'ye ait olduğu kesin olan cümleler dışındaki KK metninin, ifade ve anlatım olarak esas itibarıyla Serahsî'ye ait olduğunun söylenebileceğini düşünüyoruz. Başka bir ifadeyle, Serahsî'nin, Şeybânî'nin düşüncelerini, doğrudan ve onun ifadeleriyle olmaktan çok, kendi ifadeleriyle ve dolaylı anlatım yoluyla aktardığını anlatmak istiyoruz. Söylemeye gerek yoktur ki benzer şeyleri, aynı kesinlikle düşünceler konusunda iddia edemeyiz. Ancak o hususta da şunu söyleyebilecek durumdayız: Zaten KK metni boyunca, birkaç istisna dışında, *şârihin müellif* hep aynı çizgide kaldığını tespit etmek hiç de zor değildir.

Diğer taraftan, KK'de hayli uzun bir yer tutan tartışma bölümlerinin, büyük ihtimalle Serahsî'ye ait olduğu konusunda destekleyici başka noktalar da vardır. Nitekim muhatabı Kerrâmiyye mezhebi mensupları olan tartışmaların (KK, 96,

³⁷ Aslında “onun” kelimesi yerine “kendi” kelimesini kullanmak bağlama daha uygun olurdu. Zamirin başka ihtimallerini saklı tutmak maksadıyla “onun” kelimesini tercih ettik. (Siyahlar benimdir. S.O.).

219) ve Zâhirî mezhebine yapılan atıfların (KK, 235) Serahsî'ye ait olduğu kesindir; zira Şeybânî döneminde bu mezheplerin henüz mevcut olmadığı bilinmektedir.³⁸ Aynı şekilde ve aynı gerekçelerle Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve İshak b. Râhuvye'ye (ö.238H.) yapılan atıfların da Serahsî'ye aidiyeti kesindir (Ebu Ğudde 1997, 26). Aynı kesinlikte olmamakla beraber “nefislerini öldürmeye çalışan” (*mutekaşşife*) tasavvuf erbabına yönelik tartışmaların Serahsî'ye ait olma ihtimali yüksektir. Zaten onun Şeybânî'nin sözlerini uzun uzun nakletmekten ziyade onlarla başlayıp, daha çok kendi düşüncelerini ifade ettiği düşünülürse bu tür uzun tartışmaların öznesinin bizzat Serahsî olacağını tahmin etmek çok da yanlış olmaz. Nitekim bu tür tartışmaların hayli geniş yer aldığı KK'in baş taraflarında Şeybânî'ye sadece beş atıf varken (63-148 arası), mevcudiyetini ifade ettiğimiz elli kadar atfın geri kalan kırk beş kadarlık kısmı, KK'in daha sonraki kısımlarında, özellikle ilim bahsinden itibaren olan kısımlarında (148 ve sonrası) yer almaktadır.

İlim bahsinin ise büyük ölçüde Şeybânî'ye ait olabileceğini düşünüyoruz. Bizi bu düşünceye sevk eden noktalardan birisi, ona atıfların bu bahisten itibaren yoğunlaşmaya başlamış olmasıdır. Diğer bir nokta, *kesbin* dini ve hukuki statüsünün, daha KK'in ilk cümlesinde ilim konusuna **kıyasla** ortaya konulmuş olması ve böyle olunca “makîsun aleyh”, yani kıyas edilen nokta konumunda olan ilim konusuyla ilgili de yeterli bir bilgi verme ihtiyacının hissedilmiş olabileceğidir.

Buraya kadar ifade edilenlere bizim çalışmamızın daha sonraki kısımlarında yeri geldikçe noktasal olarak işaret edeceğimiz kısımları da eklemek gerekir.

Nihayet, KK'in ipek giyimi bahsiyle başlayan son kısımlarının (KK, 229-248), daha önce tahsisi olarak işaret ettiğimiz kısımlar hariç, doğrudan ifade şeklinde olmasa dahi, fikir olarak Şeybânî'ye ait olma ihtimali yüksektir. Zira Serahsî bu kısımların KK'in orijinal metninde olmayıp, konuyla ilgileri sebebiyle Şeybânî'ye ait diğer eserlerden alınma olduğunu belirtir. Dolayısıyla onun bu konudaki tanıklığının niteliğine ve geçerlik derecesine bağlı olarak, bu ihtimalin de geçerlik kazanabileceğini düşünüyoruz. Bu ihtimali kuvvetlendiren diğer bir nokta, Serahsî'nin Şeybânî'nin son dönemlerindeki sağlık sorunlarıyla ilgili olarak söyledikleridir. Bu kısımların KK'in daha önceki kısımları kadar sistematik olmayışı da bu ihtimali destekler niteliktedir.

³⁸ Ebu Ğudde 1997, 26 ve Bonner 2001, 423.

Buraya kadar göstermeye çalıştığımız örneklerden hareketle, KK metninin Şeybânî ve Serahsî'ye ait kısımlarının özellikle fikri planda önemli ölçüde ayrıştırılabileceğini düşünüyoruz. Bunun için ilk elde KK'in, ilgili dönemlerin tarihi ve edebi tenkit eşliğinde Şeybânî ve Serahsî'ye ait diğer metinlerle dikkatli bir mukayesesinin yeterli olacağına inanıyoruz. İhtiyaç halinde buna özellikle Hanefî mezhebine ve genel olarak diğer fıkıh ekollerine ait metinlerin ilgili kısımlarının tetkik ve mukayesesi eklenebilir. Yine de, yukarıda ifade edilenleri, KK'in ve onun üzerindeki şerhin tam ve kâmil manada bir reproduksiyonlarının mümkün olduğu şeklinde anlamamak gerektiğini belirtmeliyiz. Her mümkün şeyin denenmeye değer olup olmadığı meselesi ise ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur.

KİTÂBU'L-KESB'İN İÇERİĞİNE VE ONA YÖNELİK İNCELEMEMİZE GENEL BAKIŞ

Kitâbu'l-Kesb'in İçeriği

KK'in içeriği konusuna, 1992 yılında yayınlanmış olan bir çalışmamızda³⁹ onunla ilgili olarak yaptığımız genel bir değerlendirmeyi alıntılarla başlayabiliriz:

(...) [*Kesb* üzerine kaleme alınmış eserlerin en ünlüsü, Şeybânî'nin (132-189/749-804) daha önce bahsi geçen, *el-İktisâb fi'r-Rızki'l-Müstetâb* adlı çalışmasıdır. Bu eser, hâlihazırdaki konuyla ilgili hemen her şeyi kapsar. Kesbin, yani çalışmanın ya da servet edinmenin anlamı, önemi ve övgüye değer olduğu; türleri; iktisadî faaliyetlerin çeşitleri ve bunlarda öncelik sıralaması; Allah'a imanın ve güvenin, yani tevekkülün, çalışma bakımından sonuçları; işçi ve işveren ilişkileri; zenginlik ve fakirliğin ve buna paralel olarak fakirliğe sabrın ve zenginliğe şükrün karşılıklı olarak tartılması üzerine bir tartışma; ihtiyaçların çeşitleri ve dereceleri; servet biriktirmek; iş hayatı ve dinî hayat arasındaki etkileşim; birey ve toplum arasındaki münasebet; işbölümü; harcama, tüketim ve israf; tüketimin sosyal-kültürel bağlam ile ilişkisi; servet ve gelirin yeniden dağılımı ve işsizlik Şeybânî'nin eserinde işlediği konular arasında yer alır. Kısaca bu eser, içinde çalışma ve

³⁹ “İslam İktisadi düşünce Tarihinin Kaynakları”. *İlim ve Sanat*. No. 33 (Ekim 1992).

kazanmanın; dinî, ahlâkî, hukukî, iktisadî ve felsefî bakış açıları ile kapsamlı bir şekilde tartışıldığı ve hâlâ iktisadî düşünce tarihçileri tarafından layıkıyla değerlendirilmeyi bekleyen zengin ve renkli bir metindir (Orman 2010, 290).

Aradan yirmi yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen bu pasajda yapılan tespitlerin, özellikle son cümlesinin son kısmının hala geçerli olduğu söylenebilir. Geriye dönük bir değerlendirme yaptığımızda yukarıdaki ifadenin yayımlandığı zamanda KK'in üç edisyonunun mevcut olduğunu ve tahsisi olarak onun iktisadi muhtevası üzerinde de iki çalışmanın yapılmış olduğunu görüyoruz.

Retrospektif olarak, mevcut olduğunu ifade ettiğimiz KK edisyonlarının, bir önceki başlık altında incelediğimiz edisyon listesinin ilk üç sırasında yer alanlar olduğu görülüyor. Yalnız yukardaki pasajı kaleme alırken elimizin altında sadece Arnûs edisyonunun (yani Şeybânî 1938) bulunduğunu ve diğer edisyonlardan henüz haberdar olmadığımızı belirtmeliyiz. Bundan dolayıdır ki Şeybânî'nin eserine atıfta bulunurken KK yerine *el-İktisâb fi'r-Rizki'l-Mustetâb* başlığını kullandığımız görülüyor. Şimdiki çalışmamızda buraya kadar ifade edilegenlerden sonra kitap başlığının *Kitâbu'l-Kesb* olarak tashih edilmesi gerekeceği açıktır.

Bu alt bölümün girişindeki pasajın, KK'in içeriğiyle ilgili olarak verdiği fotoğraf, bir "genel bakış" amacı için yeterlidir. Ancak çalışmamızın bundan sonraki amacı bakımından konuya biraz daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

KK'in esas itibarıyla iki konu etrafında döndüğü söylenebilir. Bunlardan birincisi kitaba ismini veren "kesb" meselesidir. İkinci konu ise *kesb* faaliyeti neticesinde elde edilen mal ya da servetin kullanılması ve harcanması, yani "infak" ile ilgilidir. İstenirse birinci konu için *kazanma*, ikinci konu için ise *harcama* terimleri de kullanılabilir. Bizim bu çalışmada esas aldığımız KK'in Ebu Ğudde edisyonunda⁴⁰ *kesb* konusunun 85 sayfa (63 ile 148 arası), *infak* konusunun 86 sayfa (162 ile 248 arası) ve metnin tamamının da 185 sayfa (63 ile 248'inci sayfalar arası) tuttuğu düşünüldüğünde yukarıdaki ifadenin neye tekabül ettiği daha iyi anlaşılabilir. Arada 14 sayfa da (148 ile 162 arası) ilim bahsine tahsis edilmiştir.

⁴⁰ Bundan sonra "KK" kısaltmasıyla yapacağımız referanslar, aksi belirtilmedikçe, Ebu Ğudde edisyonuna, yani kaynakçada **Şeybânî 1997a** olarak gösterilen edisyonuna yapılmış kabul edilmelidir.

KK metninde söz konusu olan ve bizim de çalışmamızın daha sonraki kısımlarında üzerinde duracağımız diğer konuların, sözü geçen iki temel konunun türevleri olduğu ve onlarla olan ilgileri dolayısıyla gündeme geldikleri söylenebilir.

Bunun belki de tek istisnası KK metninin 148 ile 162'inci sayfaları arasındaki on dört sayfalık kısmıdır. Bu kısım “ilim talep etmenin farz oluşu” ile ilgili olup, ilk bakışta KK'in iki temel konusuyla ilgisi yok gibi görünebilir. Kanaatimizce bu konu da, yukarıda da değinildiği gibi, KK'in esas konusuyla ilgisiz olmayıp, eserde *kesb* meselesine yaklaşım tarzıyla ilgilidir. Nitekim Serahsî'ye göre Şeybânî'in KK'deki ilk cümlesi şöyledir: “Kesb talep etmek her Müslümana farzdır; tıpkı ilim talep etmek farz olduğu gibi.” (KK, 71). Görüldüğü gibi Şeybânî, kesbin İslam'daki hükmünü ilim konusuna kıyasla ortaya koymaya çalışmaktadır. Böyle olunca da “makîsun aleyh”, yani kıyaslanan veya kıyasın referansının bazı problematik konuları üzerinde durarak ve onları netleştirerek meraminin daha iyi anlaşılmasını sağlamak istemiş olabileceği ihtimali bize pekâlâ varit görünmektedir. Ayrıca orada farz olan ilimden maksadın “ilmu'l-hâl”, yani hal veya durum bilgisi olduğu ifade edilmektedir (KK, 148) ki bu da yukarıdaki ihtimali destekler niteliktedir. Hal veya durum bilgisi, Türkçede kullanılan “ilmihal” kelimesinin ifade ettiği anlamda olup, insanın hayatın halleri içinde bilmek zorunda olduğu şeyleri ifade eder. Nitekim KK'de yukarıdaki terim, kişinin hayatın her bir hali içinde kendisine terettüp eden yükümlülükleri yerine getirebilmek için ihtiyaç duyduğu bilgi şeklinde tanımlanır ve verilen örnekler arasında aşağıdakiler yer alır:

Kişi ticaret yapmak istediğinde, riba ve fasit akitler gibi kaçınılması gerekli hususları öğrenmesi farz olur. Malvarlığı olduğunda, ödemesini yapabilmesi için kendi mal türünün zekâtı ile ilgili konuları öğrenmesi farz olur. Hac yapması gerektiği zaman ise haccın edası için gerekli bilgileri öğrenmesi farz olur. İlmihalin anlamı işte budur. Bunun bir ilim olduğu ise açıktır; zira Yüce Allah şeriatın kıyamet gününe kadar baki kalmasını murat etmiştir ve insanlar arasında baki kalması da öğrenme ve öğretmeyle olur. Böyle olunca da hem öğrenmek, hem de öğretmek farz olmuştur (KK, 149).

Yukarıdaki ifadelerin kesb ve infakla ilgisi izahtan varestedir.

KK'in konularının, bugün iktisadî sürecin dört safhası olarak bilinen *üretim*, *tüketim*, *mübadele* ve *değişim* konularının ilk ikisiyle ilgisi hemen göze çarpmış olmalıdır. Nitekim aralarında tam bir özdeşlikten söz edilemese de *kesb*, yani kazanmanın üretimle, *infak*, yani harcamanın da tüketimle ilişkisi açıktır. Son ikisine gelince, KK'de onlar üzerinde de durulduğunu söylemek mümkündür. Nitekim *kesb* yolları arasında ticarete atıfta bulunulurken ve işbölümünden bahsedilirken açıkça olmasa da dolaylı olarak mübadeleye işaret edildiğini biliyoruz(Sırasıyla, KK, 140 ve 163-165). Ayrıca, metnin çeşitli yerlerinde mübadeleye atıflar olduğu görülür. Bölüşümden bahsediş ise daha açık ve ayrıntılıdır. Bu hususta özellikle *farz-ı kifâye* meselesi (KK, 158-159) ve *kişinin mal ve servetinde başkasının da hakkı olduğuna ilişkin görüşler* (KK, 135, 171, 174) son derece ilginç ve dikkate değerdir.

Kitâbu'l-Kesb'in Önemi ve Konu Olduğu Çalışmalar

KK'in önemi çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Nitekim yukarıda Serahsî'nin onun önemiyle ilgili sözlerini nakletme fırsatı bulduk. Ayrıca, yine yukarıda bazı müstensihlerin ona atfettikleri öneme binaen onu *el-Mebsût* metninden ayrı olarak istinsah etmiş olduklarına işaret ettik. Nihayet, Kâtib Çelebi'nin, *Kesb Literatürü* kapsamında bahsettiği birkaç eser arasında onun da yer aldığı görülür (Kâtib Çelebi 1971, 1452).

Modern zamanlarda da çeşitli bağlamlarda ondan önemle bahsedildiğini biliyoruz. Bu hususta bir fikir edinmek için Bonner'ın KK üzerindeki kapsamlı makalesinin özellikle baş taraflarına bakmak yeterli olacaktır (Bonner 2001). Ayrıca, 1938 yılından itibaren onun müstakil matbu edisyonlara konu olmaya başladığını biliyoruz.

Ancak KK'in gerek önemi, gerekse konu olduğu çalışmalar, bu çalışmayı yapmakta olduğumuz zaman diliminde yeni bir değerlendirmeyi hak eder niteliktedir. Bu sebeple sözünü etmekte olduğumuz iki konuya, iki alt başlık altında daha yakından bakmaya çalışacağız.

Kitâbu'l-Kesb'in Önemi

KK İslam entelektüel tarihi içinde birçok bakımdan özel bir öneme sahiptir.

(1) Bir kere o bu entelektüel tarih içinde vücuda getirilen ilk nesil kitaplar arasında yer alır.

(2) İkinci olarak o yine bu entelektüel tarih içinde vücuda getirilen ve tahsisi olarak iktisadi konulara dair olan ilk birkaç metin içinde yer alır. Aslında bu bakımdan KK insanlık düşünce tarihi içinde de müstesna bir yere sahiptir.

(3) Onun başka bir özelliği İslam entelektüel geleneği içinde yeni bir literatür türünün, *kesb*, yani mal kazanma ve harcamaya dair bir literatürün ilk kitabı olması ve böylece yeni bir düşünce geleneğinin başlangıcını teşkil etmesidir. Nitekim bu konuda onun daha sonra başka benzer eserler tarafından takip edildiği görülür.⁴¹

(4) Nihayet, KK'in dikkat çekici başka bir özelliğinden de bahsetmek gerekir. Evet, o tahsisi olarak bir iktisadi konuya odaklanan en eski metinlerden birisidir; ama o bu hususta ilave bir özelliğe de sahiptir: Aradaki zaman ve ortam farklarını hesaba katan ve anakronizme yol açmayacak bir anlamda KK, bugün genel olarak *mikro* iktisat denilen sahaya tekabül eden ilk eserlerden biridir. Nitekim onun sadece ferdi iktisadi davranışlarla ilgili olduğu hususu üzerinde ayrıca duracağız.

İlginçtir ki son hususta o kendisinden hemen önce vücuda getirilmiş olan başka bir kitabın adeta zıt kutbunu oluşturur. Sözünü etmekte olduğumuz kitap, Şeybânî'nin, önce Ebu Hanife'nin ders halkasında arkadaşı, daha sonra da hocası olan Ebu Yusuf'un *Kitâbu'l-Harâc* adlı eseridir. Bu eserin, gerek genel olarak insanlık, gerekse özel olarak İslam entelektüel tarihinde, yine KK için ifade edilen ihtirazi kayıtlarla, *makro* bir iktisadi konuya tahsis edilmiş ilk metinler arasında yer aldığı ifade edilirse iki eser arasında mevcut olduğunu söylediğimiz farklılık da anlaşılabilir olur.

KK yukarıda değinilen eser ve benzerleriyle birlikte, henüz teşekkül döneminde olan bir medeniyetin, yani İslam medeniyetinin iktisadi istikamet arayış çabaları olarak okunabilir ve bu açıdan okunduklarında ilave bir anlam ve önem kazanacaklarına şüphe yoktur.

Diğer taraftan, KK sadece entelektüel yönüyle ilgiye layık değildir. O içerdiği tartışmaların iktisadi ve sosyal bağlamına olan dolaylı atıfları yoluyla iktisadi, sosyal ve kültürel tarih bakımından da incelenmeye değer bir eserdir.

Nihayet, KK'in öneminin, sadece tarihi olarak sahip olduğu değerle sınırlı olmadığını eklemek gerekir. Onun günümüze kadar ilginç bir eser olarak kaldığını ve halen de öyle olmaya devam ettiğini söylemek mübalağa olmaz. Daha sonra

⁴¹ Kesb literatürü konusunda bakınız Orman 2010, 289-290.

görülebileceği üzere orada tartışılan konuların önemli bir kısmı, hâlâ çağdaş gündemin de konuları arasında yer almaya devam etmektedir.

Kitâbu'l-Kesb'in Konu Olduğu Çalışmalar

KK üzerine yapılan çalışmaları başlıca iki grupta toplamak mümkündür.

Bunların ilki, KK üzerine yapılan genel çalışmalardır. Biz bu hususta kendimizi KK'in matbu edisyonları vesilesiyle yapılan ve her bir edisyonun baş taraflarında yer alan çalışmalarla sınırlayacağız. Bu grupta yer alan çalışmalara her edisyonla ilgili değerlendirmemiz esnasında işaret ettiğimiz hatırlanacaktır. Orada söylenenlere ilaveten burada genel bir değerlendirme yapmaya çalışabiliriz. Arnûs edisyonundaki çalışmada KK'den ziyade, genel olarak İslam entelektüel tarihinin iktisadî mirasından ve müellif olarak Şeybânî'ye ilaveten, KK'î *ihţisar* ettiği sanılan İbn Semâa'dan söz edildiğini söylemek mümkündür. Zekkâr edisyonunun her iki basımında gerek eser, gerekse yazar hakkında daha ayrıntılı bilgi yer alır. Ayrıntıya girmeden denebilir ki bu gruptaki çalışmaların en faydalısı Ebu Ğudde edisyonunun baş tarafında yer alan çalışmadır.

Bu vesileyle Mustafa Baktır'ın KK'in Türkçe tercümesinin başında yer alan çalışmasına değinmemek haksızlık olur. Şeybânî ve Serahsî'nin hayatları ve eserleri ile KK içeriğinin bir tahlilini içeren bu çalışmanın, kendi türünde 1993 yılına kadar yayınlanmış olan çalışmaların en faydalılarından biri olduğu söylenebilir.

Sözünü ettiğimiz iki grup çalışmadan ikincisi, KK'î tahsisi olarak iktisadî düşünce açısından ele alan bağımsız eserlerden oluşmaktadır. Bu tür çalışmaların sayısının çok olmadığını söyleyebilecek durumdayız. Nitekim hâlihazırda bu türün kayda değer örnekleri olarak ulaşabildiğimiz çalışmaların sayısı dörtten ibarettir ve bunların ikisi 1980'li, ikisi de 2000'li yıllara aittir.

Birisi Şevkî Ahmed Dunyâ, diğeri Rif'at al-İvâdî (veya Avadî)'ye ait olan 1980'li yıllara ait iki çalışma (sırasıyla Dunyâ 1984 ve İvâdî 1984), bu alandaki öncü çalışmalar olup, her ikisi de 1984 yılında yayınlanmıştır ve her ikisi de Zekkâr edisyonunun 1980 baskısına dayanmaktadır. Bu çalışmalar, İslam iktisadî düşünce tarihine dair iki kitabın birer bölümünü oluşturmakta ve KK'e dayalı olarak Şeybânî'nin iktisadî düşüncesini ortaya koymaya çalışmaktadır. Dunyâ, KK'e ilaveten Şeybânî'nin başka kaynaklardan derlenen para, spekülasyon, mudaraba ve kamu malının zekatı gibi bazı düşüncelerine de yer vermektedir.

Sözünü ettiğimiz iki çalışmadan sonra akademik dünyanın, iktisadi konulara yönelik bağımsız çalışma anlamında KK ve Şeybânî'yle ilgili olarak yirmi yıl kadar suskun kaldığı görülür. Bu suskunluk Michael Bonner'ın 2001 yılındaki kapsamlı KK makalesiyle bozulur (Bonner 2001). Bonner'ın çalışmasının bugüne kadarki en kapsamlı ve kuşatıcı KK çalışması olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışmada KK'in metinle ilgili problemleri dikkatli bir şekilde irdelenmekte ve ayrıca iktisadi yönü dâhil KK metni genel bir içerik analizine tabi tutulmaktadır. Onun çalışmasının hayıflanılacak bir tarafı, dört yıl kadar evvel (1997 yılı) yayınlanmış olmasına rağmen Ebu Ğudde'nin KK edisyonundan haberdar görünmemesidir.

Bildiğimiz kadarıyla KK'in iktisadi muhtevası üzerine yayınlanmış en son çalışma Mustafa Omar Mohammed'in 2011 yılında yayınlanmış olan makalesidir (Mustafa, 2011). KK'den hareketle bir "iktisadi tüketim modeli" geliştirmek gibi daha spesifik bir hedefi olan bu çalışmanın en büyük kusuru, KK metninin problematik taraflarının hiç farkında değilmiş gibi görünmesidir. Öyle ki Serahsî'nin makale boyunca adı dahi geçmez. Diğer bir kusuru, KK metnine yeterince aşinalık kazanmadan hızlı ve acele bir şekilde yapılmış görünmesidir. O kadar ki normal olarak KK'de hayli geniş bir yer işgal eden *infak* bahsine dayandırılması, aksi halde gerekçelerinin belirtilmesi gereken makaledeki "infak" modeli, *infak* mertebeleri yerine, *kesb* mertebelerine dayandırılmıştır.

Aslında KK metninin problematik taraflarının yeterince farkında olmamak, onun iktisadi içeriği üzerine odaklanan diğer iki çalışmanın da ortak problemi gibi görünüyor. Bunun tek istisnasının, Dunyâ'nın çalışması olduğu görünüyor; ama o dahi bütün atıfları sadece Şeybânî'ye yapmakta mazur görülebileceğini düşünüyor (Dunyâ, 1984, 83). Bonner'ın çalışmasının ise KK'i tahsisi olarak bütünsel bir iktisadi içerik analizine tabi tutmak gibi bir amacının olmadığı anlaşılıyor.

Bu durumun gösterdiği şey KK'in iktisadi muhtevası üzerinde daha dakik ilave çalışmalara ihtiyacın olduğudur. Hâlihazırdaki çalışmanın bu ihtiyacı bir dereceye kadar karşılayabileceğini umuyoruz.

Kitâbu'l-Kesb'in Bazı Özellikleri

KK'in çok sayıda özelliğine buraya kadar yeri geldikçe zaten değinilmiş olduğu hatırlanacaktır. Burada onlara ilaveten, onun layıkıyla anlaşılabilmesi için göz

önünde bulundurulması gereken diğer bazı özelliklerinden söz etmeye çalışacağız.

KK'in kayda değer özelliklerinden birisi, daha önce de ifade edildiği gibi iki yazarlı bir metin olması, ama müşterek bir eser olmamasıdır. Bir tarafta orijinal metnin müellifi olarak Şeybânî, diğer tarafta bu metin üzerine bir yorum yazmış olan Serahsî vardır ve daha önce üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu gibi, her ikisine ait kısımları ayırt edebilmek her zaman mümkün olamamaktadır. Gerçi aralarında üç asra yakın bir zaman farkı olmasına rağmen Serahsî'nin fikirlerinin neredeyse bütünüyle Şeybânî'yle uyduğu söylenebilir; ama yine de hangi fikrin nihai olarak kime ait olduğu meselesi ortada varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan dakik iktisadi düşünce tarihi çalışması yapmak isteyen araştırmacıların bu hususta son derece dikkatli olmalarına ihtiyaç vardır.

Onun diğer bir özelliği ara başlıklar içermeyen yekpare bir metin olmasıdır. Gerçi Türkçe tercümede ve Ebu Ğudde edisyonunda uygun ara başlıkların yer aldığı görülür; fakat bunlar mütercim ve editörün kitabı daha kolay anlaşılır hale getirmek için sonradan ilave ettikleri başlıklardır ve başlıkların, metnin kendisi bakımından kendi başlarına ifade ettikleri herhangi bir değer yoktur. Hatta bazen metnin daha iyi anlaşılması hususunda engelleyici bir rol oynayabileceklerini ve araştırmacılar için adeta bir tuzağa dönüşebileceklerini hatırd tutmak gerekir.

Başlık içermeyen yekpare bir metin olmasına rağmen KK'in, mantıki örgüsü sağlam, sistematik bir metin olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız bu hususta onun kesble ilgili ilk kısımlarının, infakla ilgili daha sonraki kısımlarından daha derli toplu olduğunu ilave etmek gerekir. Tabiidir ki onun metin yapısıyla ilgili olarak ilgili yerlerde ifade ettiklerimizin hakkı bakidir.

Metnin standart bir akış formülasyonunun olduğunu söylemek mümkündür. Normal olarak önce Şeybânî'nin ifadesi yer alır. Daha sonra ise “*Ve'l-aslu fihi*” (Bunun esas şudur ki) gibi bir ifadeyle onun temel tezi ortaya konmaya çalışılır ve eğer ihtiyaç varsa bu defa “*Ve beyânu zâlike*” (Bunun açıklamasına gelince) gibi bir ifadeyle bu defa daha detaylı bir açıklamaya girilir. Bunları ise nakli ve akli delillerin serdedilişi ve tartışılması takip eder.

KK'in dikkat çeken bir tarafı, onda çok sayıda tartışmanın yer alıyor olmasıdır. Bu yönüyle o adeta bir polemik kitabı gibidir. Kitabı çekici, ilginç, kolay okunur ve ayrıca enformatif kılan bir özelliktir, bu.

Tartışmalı konularda önce mesele ortaya konur, daha sonra delilleriyle birlikte muhalif görüş sergilenir ve en sonunda da KK yazarlarının görüşü ve muhalif görüşe yönelttikleri eleştiriler yer alır.

KK'deki tartışmalar genellikle İslam içi tartışmalardır ve çoğu kere de fukaha arasındaki görüş ayrılıklarına dayalıdır. Tartışmalarda kullanılan deliller esas itibariyle *nakli* nitelikte olup, bunlara *akli* deliller eşlik eder. Ama çoğu kere *akli* delillerin dahi hareket noktaları *nakli* delillerdir. *Ehl-i Rey* olarak bilinen bir okulun müntesipleri olan Şeybânî ve Serahsî'de bile bu özelliğin bu kadar ön planda olması dikkat çekicidir ve İslam düşünce tarihinin bu damarının ilgili dönemi bakımından kayda değer bir özelliktir.

Kitabın normal muhatabı ferttir. KK metni ve içeriğinin, dikkat çekecek derecede devlet faktöründen, hatta kavramından soyutlanmış bir manzara arz ettiği görülür. Ancak *farz-ı kifayeler*, yani sosyal yükümlülükler kanalıyla toplumun devreye girdiği durumlara rastlanır ki bunlar da kitabın bütününe kıyasla hayli sınırlıdır. Bu özelliğin, devlete karşı sistematik bir tavırdan ziyade, esas konunun icaplarından ve az sonra değineceğimiz *vera*' yaklaşımından kaynaklanıyor olması ihtimali daha yüksek görünüyor.

Nihayet, KK'le ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir özellik, eğer Serahsî'nin konuyla ilgili rivayetine güvenmek gerekirse, onun *vera*'a, yani zühd ve takvaya dair bir kitap olmasıdır. İlerde görüleceği üzere, KK'de esas konu olan kesb faaliyetinden bahsedilirken, konunun sadece mubah ve üstün derecelerde yer alan kesb faaliyetiyle sınırlı tutulmuş olması ve mesela gayri meşru kesb çeşitlerine sadece değinilmiş veya işaret edilmekle kalınmış olması bu ihtimali güçlendirici bir özelliktir. Diğer taraftan, *veram* tahsisi olarak *kesb* ve onu takiben *infak* gibi iktisadi konular üzerinden işlenmiş olması ise üzerinde ayrıca durulması gereken son derece ilginç başka bir konudur.

Kitâbu'l-Kesb İçeriğine Yönelik İncelememiz: Kapsam, Nitelik ve Metodoloji

Buraya kadar daha çok KK metninin problematik yönleri üzerinde durduk ve bunu onun içeriği, önemi ve özellikleriyle ilgili bazı genel konular takip etti. KK metninin problematik yönlerinin irdelenmesi ve çözümlenmeye çalışılması bu çalışmanın en önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak daha önemlisi onun içeriğinin değerlendirilmesidir. Metinle ilgili incelememiz dahi son tahlilde

onun muhtevasının layığıyla anlaşılabilmesi amacına yöneliktir. Yalnız, esas konuya, yani KK içeriğinin ayrıntılı bir tasvir, analiz ve değerlendirmesine geçmeden önce, çalışmamızın bundan sonraki kısmıyla ilgili bazı temel özellikleri ve orada benimsediğimiz metodolojiyi özetlemek okuyucuyla iletişim bakımından faydalı olacaktır.

Bizim yapmak istediğimiz şeyin, esas itibarıyla KK ve yazarları ile çağdaş okuyucuyu tanıştırmak ve aralarında sağlıklı ve verimli bir iletişim sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple bizim çalışmamıza bir KK’i anlama kılavuzu gözüyle de bakılabilir. Bu maksatla KK içeriğini modern okuyucunun aşına olduğu bir sistemle yeniden inşa ve organize ettik ve böylece onu zamanımız okuyucusuna daha rahat görünür hale getirmeye çalıştık. Ancak KK’in bazı kısımlarıyla 1200, bazı kısımlarıyla ise 900 yıllık bir metin olması ve ayrıca, çalışmamızın buraya kadarki kısmında göstermeye gayret ettiğimiz gibi, söz konusu metnin kendine has bazı ciddi problemlerinin bulunuyor olması, bizim bütünüyle belirttiğimiz sınırlar içinde kalmamıza manidir. Bu sebeple yukarıdaki çaba esnasında dahi yorum, analiz ve değerlendirmelerle sık sık sürece müdahil olduğumuz görülecektir. Yalnız KK içeriğiyle ilgili sunuş kısmında bu müdahil olma faaliyetini asgaride tutmaya çalıştığımızı ve kendimize ait analiz ve değerlendirmeleri, çalışmamızın sonundaki iki ayrı bölüme ertelediğimizi belirtmek yerinde olacaktır. Özetlemek gerekirse bizim KK içeriğiyle ilgili faaliyetimizin, bir yeniden inşa/kurgulama ve yeniden ifade etme faaliyetinin yanı sıra, bir analiz ve değerlendirme faaliyeti olduğunu söyleyebiliriz. İstenirse buna belki bir dilden başka bir dile yapılan tercüme değil, ama bir zamandan başka bir zamana yapılan bir tercüme gözüyle de bakılabilir. Tabiidir ki hiçbir çalışma ilgili olduğu eserin aslının yerini tutamaz.

Onun içindir ki, istisnai durumlar dışında, başka yazarlar ve özellikle modern müteakibillerle mukayeseler yapma cihetine gitmediğimiz görülecektir. Bunun, metnin daha fazla uzamasını engellemek gibi ilave bir sebebi de vardır. Pek tabiidir ki isteyen okuyucular, sağlanan elverişli zemin üzerinde bunu kendi başlarına ve kendileri için deneme imkânına sahiptir.

Bizim bu çalışmadaki esas amacımız zamanlar ve kuşaklar arası bir iletişimi sağlamak olsa da KK’in Arapça bir metin olması aynı zamanda bir diller arası iletişimi de zorunlu kılmaktadır ki bu da transkripsiyon meselesinin gündeme gelmesi demektir. Bizim bu hususta benimsediğimiz konunun bir ara durum olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Arapça ifadelerin tam bir

transkripsiyonunu yapma cihetine gitmedik ve mesela Türkçe alfabede bulunmayan harfleri transkripsiyon yoluyla göstermek yerine, onların Türkçedeki yakın karşılıklarını yazma cihetine gittik. Böyle yapmamızın sebebi, çalışmamızın muhatapları arasında bu tür teknik konulara aşina olmayan okuyucuların da yer alacak olması ve onları bu tür teknik meselelerle meşgul etmenin doğru olmayacağı düşüncesidir. Sahaya ve Arapçaya aşina okuyucuların ise bu hususta herhangi bir müşkülata karşılaşmayacakları açıktır.⁴²

Bir önceki başlık altında KK'in asıl referanslarının ayet, hadis, önceki peygamberler ve ilk Müslüman nesillerin söz, fiil ve tavırlarıyla ilgili rivayetler gibi nakli deliller olduğuna işaret etmiştik. Böyle olunca bu tür malzemenin KK metninde bol miktarda yer almış olacağına ve bunun da çalışmamızda onların zikredilmesiyle ilgili bir problemi gündeme getireceğine şüphe yoktur. Bu hususta orta yolu benimsedik denebilir. Zorunlu gördüğümüz kadarını doğrudan veya dolaylı anlatım yoluyla çalışma metnimize aldık; onun dışındaki durumlarda ayetlerin Kur'an-ı Kerim'deki yerlerini göstermekle, hadislerin ise Ebu Ğudde edisyonundaki yerlerine işaret etmekle yetindik.

Yalnız hadislerle ilgili olarak bir noktanın daha belirtilmesi uygun olur. Bazen KK'deki hadislerin problematik oluşuyla ilgili endişelerin dile getirildiği görülür. Şükranla ve takdirle belirtmek gerekir ki Ebu Ğudde kendi edisyonunda KK metnindeki bütün hadislerin *tahricini* yapmıştır. Başka bir ifadeyle onun tarafından KK metnindeki bütün hadislerin kaynakları ve dayanakları araştırılmış, sağlamlık dereceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha önceki Arnûs ve Zekkâr edisyonlarında ve Baktır'ın Türkçe çevirisinde de benzer gayretlerin olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla artık KK hadisleri problemi gibi bir problemin olmadığını söyleyebilecek durumdayız. Onun içindir ki kritik referans niteliğindeki hadisler söz konusu olduğu zaman, onlarla ilgili olarak Ebu Ğudde'nin çalışmasının ilgili yerlerine göndermede bulunma cihetine gittik.

⁴² Arapça kelimelerin transkripsiyonunda standardı Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin temsil ettiğine şüphe yoktur. Ancak biz onu göz önünde bulundurmakla beraber her konuda esas almadık. Mesela Arapça kökenli isimleri, bilebildiğimiz kadarıyla o ismi taşıyanların kendi kullarımlarını esas alarak yazmayı tercih ettik. Türkçedeki "Abdüssamed" ismini, bir Arap söz konusu olduğunda "Abdu's-Samed" şeklinde yazmak gibi. Bu hususta hareket noktamız, böyle yapmanın, o kelimenin fiili kullanımına daha uygun olduğu mülâhazası olmuştur.

Son olarak içerik analizi kapsamında çalışmamızın bundan sonraki kısmında yer alan konulara değinmek uygun olacaktır. Daha önce KK'in içeriğiyle ilgili olarak ifade ettiklerimizin buraya yansıtıldığını söylemek mümkündür. Bu meyanda önce “kesb” konusu ele alınacak ve bunu “infak” konusu takip edecektir. Yalnız her iki bahiste de dikkate değer bazı tartışmalara ayrıca yer vereceğimizi belirtmeliyiz. KK metninin bu iki temel konusunu, aynı derecede önemli, ama çok daha ilginç başka bir konu, sosyal yardımlaşma konusu takip edecektir. Çalışmamız o vakte kadarki düşünce ve tartışmaların dini arka planını göstermeye yönelik bir altbölüm ile KK içeriğinin genel bir değerlendirmesine tahsis ettiğimiz diğer bir altbölüm ile tamamlanacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Arnûs, Mahmûd (1938). “Kitâbu'l-İktisâb fi'r-Rizki'l-Mustetâb”. Şeybânî 1938 içinde, Elif-Kâf sayfaları arası.
- Baktır, Mustafa (1993a). “İmam Muhammed'in Hayatı ve Eserleri”. Şeybânî 1993 içinde, 13-27.
- Baktır, Mustafa (1993b). “Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin Hayatı ve Eserleri”. Şeybânî 1993 içinde, 29-31.
- Baktır, Mustafa (1993c). “Önsöz”. Şeybânî 1993 içinde, 11-12.
- Bonner, Michael (2001). “The *Kitab al-kasb* Attributed to al-Shaybani: Poverty, Surplus, and the Circulation of Wealth,” *Journal of the American Oriental Society*, CXXI (2001), 410–427.
- Dunyâ, Şevkî Ahmed (1984). *A'lâmu'l-İktisâdi'l-İslâmî: el-Kitâbu'l-Evvel*. Riyad: Mektebetu'l Ahricî(?).
- Ebu Ğudde, Abdu'l-Fettâh (1997). “Taktime”. Şeybânî 1997a içinde, 5-27.
- El-İvadî (veya Avadî), Rif'at. 1984. *Mine't-Turâsi'l-İktisâdî li'l-Muslimîn*. Mekke: Maktabatu Rabitati'l-Alemi'l-İslâmî.
- Hamidullah, M. (1967). “Serahsî”. *İslam Ansiklopedisi*. C.10. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 502-507.
- Hamidullah, Muhammed (2009). “Serahsî”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.36. İstanbul: İSAM, 544-547.
- Heffening. (1967). “Şeybânî”. *İslam Ansiklopedisi*. C.11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 450.
- Kallek, Cengiz (1999). “İbn Semaâ”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.20. İstanbul: İSAM, 312-314.

- Mustafa Omar Mohammed (2011). “Economic Consumption Model Revisited: *Infaq* Based on *Al-Shaybani's* Levels of *Al-Kasb*”. *International Journal of Economics, Management & Accounting*, Supplementary Issue 19: 115-132.
- Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye (MDFİ) (2006). “Takdîm”. Şeybânî 2006 içinde, 7-152.
- Orman, Sabri (2010). *İktisat, Tarih ve Toplum*. 3.B. İstanbul: Küre Yayınları.
- Orman, Sabri (2014). *Gazali'nin İktisat Felsefesi*. 5.B. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (1324 H/1912 M). “Kitâbu'l-Kesb”. es-Serahsî, *el-Mebûsât*. C.30. Yayın Mültezimi: Muhammed Efendi Sâsî el-Mağribî et-Tûnisî. Kahire: Matbaatu's-Saâde, içinde, 244-287. (*El-Mebûsât*'un bu bakısında ilk cildin yayın tarihi 1324 H/1906 M'dir).
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (1938). *el-İktisâb fi'r-Rizki'l-Mustetâb*. Yayına Hazırlayan: Mahmud Arnûs. Matbaatu'l-Envâr.
- Şeybânî, İmam Muhammed (1993). *Kitâbü'l-Kesb—İslam İktisadında Helal Kazanç*. (Şerh: Şemsü'l-Eimme es-Serahsî). Takdim ve Tercüme: Mustafa Baktır. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (1997a). *Kitâbu'l-Kesb*. Yayına Hazırlayan: Abdu'l-Fettâh Ebu Ğudde. Halep: Mektebu'l-Matbuât el-İslamî. (Ebû Ğudde'nin bu edisyonu içinde *Kitâbu'l-Kesb* ile birlikte İbni Teymiyye'nin *Risâletü'l-Halâl ve'l-Harâm* adlı eseri de yer almaktadır).
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (1997b). “el-Kesb”. Zekkâr 1997a içinde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 37-132.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (2006) (veya 2004?). *Kitâbu'l-Kesb (el-İktisâb fi'r-Rizki'l-Mustetâb)*. İnceleme ve Tahkik: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Fikhiyye ve'l-İktisâdiyye adına Ahmed Câbir Bedrân ve Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Banku'l-Kuveyt es-Sinâî.
- Taş, Aydın (2010). “Şeybânî”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39. İstanbul: İSAM, 38-42.
- Zekkâr, Suheyl (Ed.) (1997a). *Risâletân fi'l-Kesb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Zekkâr, Suheyl (1997b). “Takdîm”. Zekkâr 1997a içinde s. 5-29.

